

LUHAMAA SAVITÖÖSTUSTEST JA NENDE OMANIKEST

ELVI NASSAR

SISSEJUHATUS

Setomaa pealinn Petseri kujunes kauni ümbruse ja mungakloostri tõttu sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal hinnatud turismi- ja ärilinnaks, kus tööstust esindasid peamiselt väiketööstused. Maakonna ettevõtetest oli suurim ja tuntum juba tsaariajast peale tegutsev Irboska kipsivabrik. Peale selle leidis Petserimaal veel ka hulk väiketööstusi, mis tegelesid peamiselt põllumajandussaaduste ümbertöötlemisega (jahu- ja villaveskid, liha-, pagari- ja kompvekitööstused, piimatalitused, piirituse- ja linaõlivabrikud jmt) või maa- ja loodusvarade kaevandamise-töötlemisega (lubjaahjud, tulekinda savi kaevandused, ookrikaevandus, savi- ja telliskivitööstused, lauavabrikud). Senine käsitlus Petserimaast kui tagasihoidlikust agraarmaast või suurest siseveekalastuse piirkonnast oleks seda arvesse võtmata liialt ühekülgne. Senisest süvendatumat käsitlust vajaksid mitmedki Setomaa piirkonna tööstusettevõtted.

Telliskivide, ahju- ja katusekivide ning põllutorude valmistamiseks leidub Eestis savi ja liiva igal pool, seetõttu oli varasemal ajal siin savi- ja tellisetehaseid rohkesti. Enne Esimest maailmasõda tootis Eesti tellisetööstus üle 30 miljoni kivi, millest kaks kolmandikku tarvitati ära siseturul, ülejäänud müüdi peamiselt Soome, Läti ja Peterburi (Rannes 1929: 301). Põletuseks sobiva savi leiukohtade avastamise tõttu 1920.–1930. aastate vahetusel hoogustus Petserimaal 1930. aastatel tulekindla savi kaevandamine ja uute kunstkivitööstuste rajamine, kus peale ehitustelliste toodeti ka šamottkive ja -savi. Põhjalikumalt on eestiaegseid maavarade ümbertöötlemise ja ehitusmaterjalide tootmisega seotud väiketööstusi Petserimaal käsitlenud „Setomaa kogumikus 5“ (Nassar 2012: 144–218). Uurimise alt jäid tookord välja Luhamaa tellisetööstused, kuna piirkond liideti 1922. aastal Võrumaaga ja tööstused paiknesid Misso val-

Artikli aluseks on autori ettekanne „Luhamaa tellisetööstused“ 6. novembril 2020 Värskas.

las. Nüüd, mil Luhamaa nulk kuulub Setomaa valda, on asjakohane käsitleda ka sealseid ehitusmaterjalide tööstusi.

Luhamaal leidus ja leidub tänapäevalgi head keraamikasavi. Savimaardlad paiknevad Luhal, Määsil ja Perametsas. Savikaevandamise, telliskivide põletamise ning muude keraamatoodete valmistamisega on Luhamaal tegeldud kokku enam kui 70 aastat. Käesolevas artiklis käsitletakse selle kandi savitööstust alates tsaariajast kuni 1960. aastate alguseni.

Luhamaa kandi savi- ja telliskivitööstuste kohta on säilinud arhiiviandmeid Nikolai ja Aleksander Vungile ja Aleksander Sokale kuulunud ettevõtete osas. Esimene neist paiknes Kriiva, teine Savimäe külas. Mõlemad tööstused natsionaliseeriti 1940. aastal ja tagastati omanikele Saksa okupatsiooni ajal. Nõukogude võimu ajal jätkas Vungi tööstus Luha tellisetehasena, Soka tööstus eksisteeris vähemasti veel kuni 1951. aastani. Käesolevas uurimuses on võetud vaatluse alla eelmainitud käitiste asutamine, sisseseade ja hooned, toodang ja töötajad ning käsitletud ka nende omanikke. Luha tellisetehast on vaadeldud kui Vungi tööstusest välja kasvanud ettevõtet.

NIKOLAI JA ALEKSANDER VUNGI SAVITÖÖSTUS

Savitööstuse rajamine

1890. aastate tööstuslikku tõusu Venemaal iseloomustab ehitusmaterjali vajaduse järsk kasv ja uute ehitusmaterjali tehaste rajamine. Aktsiakapital Venemaa keraamikatehastes suurenes aastatel 1890–1900 enam kui kaheksa korda, mistõttu kuulus keraamatööstus sel perioodil proriteetsete tööstuste hulka. Sellesse ajajärku jääb ka Eesti senisest suuremate ja ajakohasemate tehaste nagu Sindi auru-telliskivitehase ja Valtu telliskivitehase rajamine. Nendes toodeti miljoneid telliseid, katusekive ja põllutorusid (ERA.R-1863.1.243).

Nikolai Vungi tellisetehase asutamisaeg tollase haldusjaotuse järgi Pankjavitsa/Panikovitši vallas ulatub 19. sajandi lõpukümnenditesse. Kohalike elanike R. Kuura ja I. Säre vahendatud pärimuse põhjal olevat sealne sepp Aleksander Vung või Vungi (Wungi) ostnud 1889. aastal kohalikult sotnikult kahe pudeli viina ja raudjalastega saani eest maatüki, kuhu rajas talu. Tema surma järel päris talu tema järeltulija Nikolai Vungi, kes rajas põlluharimiseks vähekõlbulikele maadele 1894. aastal savitööstuse. Põletusahju ehitamiseks olevat Vungi saanud nõu ühelt saksa soost rändkaupmehelt. Pärast seda, kui oli hangitud savipress, kuumpeamootor ja muud vajalikud seadmed, alustanudki Nikolai telliskivide tootmist (Niilo 2006: 79; Võrumaa pärandkultuurist. 2010: 72–73). Tööstuse asutamisaega pole õnnestunud arhiiviandmetest leida, samuti

Jn 1. Nikolai Vungi vabriku kivid Kriiva külas. 2011. Foto: Elvi Nassar.

pole teada, kas selle esimene asutaja oli Nikolai Vungi. Kindlasti aga ei rajanud ta oma ettevõtet pärast Aleksandri surma, nagu jutustab rahvapärinus, kuna Aleksander Vungi suri alles 1918. aastal, aga savitööstus tegutses juba tsaariajal. Juhul kui savitööstuse väidetav asutamisaasta 1894 peab paika, oli 1872. aastal sündinud Nikolai (ERA.891.2.9601) siis alles 22-aastane väga julge ja ettevõtlik noormees. Oma tööstuse alustamisel võis teda aidata kasuisa Aleksander Vungi (1841–1918) ja Nikolai tegevust jätkas tema poeg Aleksander Vungi (1907–1966).

Kriiva külas Vungi maadel (ja küllap teistelgi selle kandi talumaadel) leitud savi oli Võrumaal tuntud kui ehtne potisavi, seetõttu olevat selles vabrikus valmistatud lisaks tellistele ka ahjupotte (Meldre 2011: 2). Vungi vabriku telliskive on säilinud praeguseni. Need kirillitsas omanikumärgiga *N. Vunga* tähistatud kivid (jn 1) on tõenduseks enam kui 125 aastat toimunud savikivide tööstuse kohta Luhamaal.

Kuna omanikumärgiga markeeriti müügiks ja ekspordiks toodetud kive, on väga tõenäoline, et Vungi kunstkivid olid tuntud Eestist kaugemalgi. Seega oli tegemist üsna arvestatava tööstusega 19. sajandi lõpul ja 19.-20. sajandi vahetusel. Väidetavalt on Vungi vabriku telliseid kasutatud Petseri, Peterburi ja Helsingi linnaehituses ning aastatel 1899–1904 Tartu Jaani kiriku fassaadi renoveerimisel (Padosepp 2011: 10). Tootmise laiendamiseks osteti 20. sajandi algul moodne savipress ja ehitati kaasaja nõuetele vastav ringlõpõletusahi. Lisaks tellistele toodeti Vungi vabrikus veel ka ahjupotte ja savinõusid (Pado-

sepp 2011: 5). 1926. aasta Võrumaa koguteoses on nimetatud Griivas (Kriivas) paiknevat telliskivi-, savinõude- ja *kahvelkivide* (kahhelkivide) tööstust (Võrumaa 1926: 396). Lisaks ehituskivide ja nõude tootmisele andis Vungidele sissetulekut ka saeveski. Selle asutamisaega pole teada, kuid kindlasti tegutses see juba 1920ndate algul, olles ära mainitud ka 1922. aasta Lõuna-Eesti aadressiraamatus (Esimene Tartu ja Lõuna-Eesti ... 1922: 148), kuigi N. Vungile kuuluvat savitööstust ei ole selles nimetatud.

Vungide suguvõsast

Vungide suguvõsa lugu on pisut käsitletud oma mälestustes Võrumaa kirjanik ja ajakirjanik Hindrik Prants, kellele Vungid olid emapoolsed hõimlased (Prants 1937). Selle järgi olevat Vungide üks esiisadest olnud vaba Võru linnakodanik, kes sai kroonu poolt Võru mõisast (nööri)maad. Aastamaks maa eest oli 10 rubla, selle kaunis madala rendi lisatingimuseks oli aga nõue, et krunti tuli kasutada põllumajandusmaana (nurmena), kuhu võis ehitada üksnes majandushooneid (näiteks rehtesid). Sel moel jõukaks saanud Vungide suguvõsa esindajaid rändas hiljem Võrumaalt välja Pihkva kanti, asudes elama piirialadele. H. Prants (1937: 41–42) on kirjutanud:

Nähtavasti polnud Vungidel isu ega iha linnaelu järele, arvatavasti jätsid nad oma õiguse peagi kellelegi teisele tasu eest kasutada, ise aga püüsid edasi maal põllumeestena, kuni hiljem omandasid üsna Liivimaa naabruses, Pihkva kubermangus Pankjavitsa vallas (nüüdsel Võru külge tulnud Luhamaal) suurema maatüki, nn. „puustuse“ (tühja maa-ala), kuhu elama asusid, seda hiljem omavahel jagades ja uusi talusid rajades. Sääl elab Vungide sugu praegugi veel, kuna mõni haru on asunud ka mujal.

Piirkonda on hakatud küllap esimeste asukate järgi kutsuma ka Vungiks, mida on eksikombel seostatud tänapäeval Rõuge valda jääva Vungi külaga.

Aleksander Vungi (Wung)

Saeveski ja savitööstuse omaniku Nikolai Vungi lell ja ühtlasi ka kasuisa Aleksander Mihkli poeg Vungi sündis ja kasvas Pihkva kubermangus Pankjavitsa/Panikoviitši vallas. Ta sündis 16. märtsil 1841 ja suri 12. jaanuaril 1918. aastal (ERA.1947.2.7170. 1. 2). 1860. aastal abiellus 19-aastane noormees endast pisut vanema Leena Adami tütar Pebekoviga (1840–1924). Abielu laulatati 30. oktoobril 1860 (ERA.1947.2.7170. 1. 2). Peres kasvasid kasutütär Alide (Liide) ja kasupoeg Nikolai, kes oli Aleksandri venna Peetri poeg (ERA.63.23.482. 1. 9; ERA.891.2.9601). Lelle poolt 14-aastasena lapsendatud Nikolai Vungist (1872–1953) kujunes ettevõtlik ja jõukas mees (ERA.1947.1.7170. 1. 1). Põh-

jus, miks lapsendati teismeline poiss lelle perre veel tema lihase isa Peeter Vungi eluajal (1840–1899), jääb selgusetuks. Oletatavasti võis seitsme poja isal Peeter Vungil tulla ette majanduslikke raskusi või tervisehädasid. Samas pole ka võimatu, et tegemist võis olla lähisugulaste omavahelise kokkuleppega. Näiteks juhul, kui Aleksandri kasutütar abiellumise järel kodunt lahkub, tuli mõte võtta abiliseks tallu vennapoeg. Aleksandri surma järel olid määratud pärijateks lesk Leena ja kasupoeg Nikolai (ERA.1947.2.7170.L.30). Kasutütar Alide Kusnetsov (snd Prants) sai päranduse, kaks tiinu maad, kätte kasuema surma järel 1924. aastal (ERA.63.23.482. l. 5p, 17), ülejäänud osa jättis Leena kasupoeg Nikolai pojale Aleksandrile (ERA.3416.3.724. l. 15–17). Aleksander Vungi seeniorile oli kuulunud Kriiva (dokumentides ka nimekuju Griva või Grivõ) talukoht suurusega 93 tiinu ja 24 tiinu suurune Mokri-Raotu kinnistu. Kokku oli tal maad 117 tiinu. Kriiva talu, mis oli algselt üks kinnistuüksus, koosnes tegelikult kahest majapidamisest: Aleksander elas oma naisega alumes elumajas („mäe all“), kasupoeg Nikolai kasutas ülemist maja ja kõrvalhooneid, makstes Aleksandrile renti. Aastatel 1911–1912 olid majapidamised juba eraldi, mistõttu jäid need maaseaduse alusel võõrandamata, sest kummagi suurus oli alla 75 tiinu (ERA.63.23.482. l. 9, 17–18).

Nikolai Vungi

Nikolai Vungi sündis 1. mail 1872 Kriiva külas talupidajast isa Peetri ja ema Juula Vungi perre (EAA.1271.1.46. l. 28). Hariduse sai ta Laura-Strjakovo algkoolist (ERA.1831.1.3518. l. 14). 1899. aastal abiellus ta Miina Grünthaliga (1880–1910), kellega tal sündisid tütreid Erna Vilhelmine (1901–1953), Emilie Leontine (1902–1909) ja poeg Aleksander (1907–1966) (EAA.1271.1.256. l. 252). Viimasest kujunes 1930. aastal tulevane Vungide saeveski ja tööstuse omanik. Pärast esimese abikaasa varast surma abiellus Nikolai Ella Karoline Kautsiga (1890–?). Nende kooselust sündisid tütar Meeta (1914–1994) ja poeg Osvald (1919–1999) (samas).

Nikolai oli saanud endale pärast abiellumist 2/3 Kriiva talust, kokkuleppe järgi pidi ta kasuisale maksma 1/3 saagist, samapalju maksis ta hiljem Aleksandri lesele Leenale. Ehitistest olid Kriiva talus 1922. aastal laastukatusega elumaja, ait, kivilaut ja saun (ERA.1947.2.7170. l. 3). Hiljem oli Nikolai soetanud endale maad veel Metkovitsa ja Väiko-Kiislova külast (EAA.3416.1.724. l. 18). Kriival asuvast suurest kinnistust oli Nikolai sugulastevahelisel kokkuleppel 1923. aastal kinkinud (teisel: müünud) osa tädipoeg Friedrich Ermelile, osa kinnistust oli pärinud kasuõde Alide ning osa poeg Aleksander. Maaküsimus klaariti Petseri ja Narva-taguste maade kinnisvarade kinnistukomisjoni

otsusega 20. aprillist 1929. Vastavalt sellele määrati 123 hektari suurusest kinnistust igale omanikule mõtteline osa: Nikolai Vungile 262/322 osa, Aleksander Vungile 39/322, Friedrich Ermelile 14/322 ja Alide Kusnetsovile 7/322 osa. Kinnistu hakkas kandma nime Vabrik (EAA.3416.3.724. l. 51). Maa-koha väärtus oli hinnatud 1938. aastal 3227 kroonile ja 20 sendile. Vabrikunimelise kinnistu edasisteks omanikeks määrati 26. aprilli 1938 kohtumäärusega Nikolai Vungi, Friedrich Ermel ja Alide Kusnetsov (ERA.1947.1.6987. l. 2). Eraldi paiknes Telliskivi talu, endise nimega Kriiva, kus tegutses Vungi saeveski (ERA.842.1.4135) ning mis oli jagatud Vungidel isa ja poja vahel (ERA.2187.2.441. l. 18, 23). 1939. aastal nimetas Friedrich Ermel oma Vabriku talu krundi ümber Vahtramäe taluks ja Alide Kusnetsov Peedi taluks (EAA.3416.3.734. l. 124, 127).

1939. aasta põllumajandusloenduse andmetel oli Vabriku talul 96,32 hektarit maad, millest põllumaad 21,5, heinamaad 23,9, karjamaad 10,27 ja metsa 10,76 hektarit (ERA.1831.1.3519. l. 14). Loomadest peeti talus 2 hobust, 5 lehma ja 3 muud veist, 3 siga, 12 lammast ja 16 kodulindu, lisaks kolme mesilasperet. Talupidamise kogemust oli Nikolai Vungi (67) märkinud kokku 37 aastat, nimetades loendusankedis talu kui oma ainsat sissetulekuallikat. Sissetulekut oli saadud põrsaste, vasikate ja lina müügist. Talul oli viis hoonet, viietoaline elumaja oli valminud 1929. aastal, laut 1894. aastal. Peremehel oli välitöödel abiks naine Ella (48), kodutöodes abistas Mai Kauts (30), ilmselt keegi naise sugulastest.

Nikolai Vungi majast, millesse nõukogude ajal seati sisse tehase kontor, annab ettekujutuse 1940. aastate lõpust pärinev kirjeldus, mis on üles tähendatud Tõnu Meldre seeniori (1941–2012) mälestustes (Meldre 2011). See käsitleb aega, mil Tõnu Meldre isa, Husari tellisevabriku omanik läks pärast Husari tellisetööstuse purustamist oma perega 1949. aastal tööle Luha tellisetehasesse, endisesse Vungide vabrikusse. Valteri poeg Tõnu hakkas õppima Luhamaal, astudes seal samal aastal esimesse klassi (intervjuu Tõnu Meldre poja Tõnuga 2021). Tagantjärele kirjapandus on Tõnu Meldre seenior meenutanud Luhamaale jõudmist järgnevalt:

Paarsada meetrit tihedat noort lepametsa, siis hakkas vasakul leppade vahelt paistma uhke elumaja. Kõrgel vundamendil, kuigi ühekordne. Suursuguse planeeringuga, laotud valitud, sulamiseni põlenud telliskividest. Fassaadiga „tee“ poole, kõrge trepi ja värvilise mosaiikaknaga paraadusega keskel. Aknad tiibades ületasid linnamehe akna kõrguselt vähemalt 1,5 ja laiuselt vähemalt 2 korda. Raamid kunstipärased: keskmine klaas hiiglasuur riskülik, mida neljast küljest ümbritsesid ribana pisemad. [---] Lillepeenrad mõlema akna all olid ainukesed maalapikesed

Jn 2. Kunagise Vungidele kuulunud talu varemed. 2010. Foto: Elvi Nassar.

autotee ja maja vahel, kus inimekäs (labidas) oli sonkinud looduslikku murumätast ja tekkinud aukudesse külvanud lilleseemet.

Seestpoolt nägi maja välja palju hoolitsetum. Paraaduksest siseneja sattus avarasse fuajeesse, kust uhked ukseid viisid mõlemasse tiiba ja tagaruumidesse. Vasakul tiivas oli kontor suure fassaadaknaga. Siit viis uks suurde tagumisse nurgatuppa [---] Parema majapoolse suur fassaadituba oli mõeldud peremehele kabinetiks ja vastuvõttudeks. Kõik ja eluruumid vaatasid tagaõuele. Avaras söögi- ja puhketoas nägin elus esmakordselt leso't [---] Üldse, Vungi majas kõik köetav demonstree- ris värviliste glasuurpotikivide ilu ja suursugusust. Kõige õnnestunud kivid, iseenesest mõista, pandi kõrvale ja kasutati omale seinale. Imetlemiseks endale ja külalistele. (Meldre 2011)

Vungile kuuluva savitööstuse asukohaks on märgitud Vabriku talu. Nagu nimetatud, ulatub telliste tootmise algus Vungil 19. sajandi lõppu, kuid kas see toimus juba ka Kriiva talus, polegi õnnestunud kindlaks teha. Igal juhul on teada, et alates 1923. aastast tegutses Luhamaal aurujõul töötav Laualõikus Nikolai Vungi, mis aga 1927. aastal tulekahjus hävis (ERA.891.2.9601). Kui laualõikus taas tegutsema asus, kirjutas Nikolai selle ja teisedki ettevõtted nagu savi- ja metsatööstuse 1932. (teisel 1934.) aastal oma poja Aleksandri nimele. Põhjuseks võis olla Aleksandri kartus, et võlgade või kohtukulude katteks võidi avalikku müüki panna lisaks talule ka tööstusseadmed. Kuid 1938. aasta algusest on need millegipärast läinud üle uuele valdajale ehk Nikolai Vungile ehk tegelikult endisele omanikule tagasi (ERA.842.1.4135).

Tulekahjusid olid tema ettevõtetes mitmeid (neist edaspidi lähemalt), mis sundis ametivõime kahtlustama koguni kindlustuspettust. Küllap tõi just tööstushoonete taaspüstitamise Vungile ka mitmeid võlgasid, mille tõttu tuli tal võlausaldajatega 1930. aastatel mitmeid kordi kohut käia. Näiteks oli 1931. aastal pandud 5000 krooniga avalikku müüki Nikolai Vungile ja sugulastele kuuluv Vabriku talu, kuna Eesti Seemnevilja Ühisusele oli Vungi pikemat aega jäänud võlgu suurema summa raha. Võlg sai siiski tasutud. (ERA.1947.1.4166. l. 26, 36–38) 1930. aasta kevadel oli maksuvõla sissenõudmiseks määratud enampakkumisel müüki saekaater (Elu, 19. märts 1930), 1937. aastal oli aga erasikule maksmata jäänud võla katteks oksjonile pandud aurukatel (ERA.4458.2.65. l. 1).

Samas kujunes tänu Nikolai Vungile kunagisest puustusest¹ välja elanikerohke küla, mida kohapeal lühemalt Vungiks kutsuti. Kuna tööstuse algusaastatel oli lähikonnast raske tööjõudu leida, lasi Vungi oma maadele ehitada töölistmaju, kus töötajad said peredega elada (Padosepp 2011: 14).

Tööd saadi Vungi savitööstuses telliskivide ja savinõude valmistajatena, saeveskis palgisaagijatena või metsatööstuses puidu ja küttematerjali lõikajatena-varujatena. Kohaliku tööandjana ja mõjuvõimsa isikuna austati Vungit, aga arvatavasti ka kardeti. Üheks näiteks selle kohta on poliitilise politsei komissari tunnistus Võru prefektile 1934. aasta kevadest. Too kaebas, et Nikolai Vungi kui kohapeal tuntud *vabadussõjalaste tegelane* ei suutvat oma riigivastastes väljendustes piiri pidada, samas aga olevat tema vastu tunnistavaid isikuid raske leida, kuna inimesed kartvat kättemaksu (ERA.852.1.3887. l 1–3). Tegelikult kartsid inimesed tööandja usalduse kaotamise tõttu jääda ilma tööst, seega ka sissetulekust. Laura 2. rajooni konstaabli salajane ettekanne Petseri jaoskonna politseikomissarile avab Nikolai Vungi isikut ehk liigagi reljeefselt:

Rahva hulgas räägitakse, et Misso vallas Griiva talus elutsev Nikolai Vungi tegevat kihutustööd vabadussõjalaste vabastamiseks vahi alt. Korjavad selleks ka allkirju. Valitsus olevat vägivaldaga peatanud vabadussõjalaste liikumise. Selle eest olevat tarvis valitsus kukutada ja valitsuse liikmed ära tappa, et neid teinekord enam ei saaks valitsuse etteotsa seadida. See jutt on enam vähem tõenäoline, sest N. Vungi on tuntud isikuna, kes millegi eest tagasi ei pörka. On suur salakaubitseja, on mitmel korral hooneid põletanud ära kinnitusraha kättesaamiseks, on väga vihane, et käesoleval ajal pole antud pikajalist laenu ½ miljoni sendi suuruses summas. See olevat valitsuse hoolimatus kodanike vastu, kuna riigis olev raha valitsusliigetele enestele tarvis minevat. [---] Kuigi välispidi on kõik korras, on siiski rahva meeleolu ärev ja üleskõetud. (Samas, l. 1–1p)

¹ Tühi harimata maa. Setomaal käibis mõiste *puustusõmaa* ostetud talukoha kohta.

Nagu mitmetel teistel jõukatel talupidajatel või töösturitel, tuli ka Nikolai Vungil elada üle nõukogude võimuga kaasnenud talumaade jagamine ja ettevõtete natsionaliseerimine. Vungi elukäigust pärast sõda andmeid pole ja ilmselt õnnestus tal vältida küüditamist. Vaatamata eluraskustele suri ta 81 aasta vanuselt 8. märtsil 1953 (EAA.24.0.9. l. 32). Nikolai Vungi on maetud Vastseliina kalmistule. Arvatavasti mõjus isale rängalt vanima tütre Erna Wilhelmine Eriku surm, kes langes vaid nädal varem, 28. veebruaril koos metsavendadega Härämäe punkrilahingus (<https://www.geni.com/people/Erna-Wilhelmine-Erik>). Paar aastat varem, 1951. aasta kevadel oli Saikla punkrilahingus hukkunud Vungi 29-aastane tütrepoeg Voldemar Visk.

Aleksander Vungi

Aleksander Vungi oli Nikolai Vungi vanem poeg abielust esimese naise Miinaga. Ta sündis 29. novembril 1907 (EAA.1271.1.256. l. 252), oli lõpetanud Vastseliinas kihelkonnakooli ning õppinud isakodus talupidamist (ERA.1831.1.3518. l. 55p).

Kas 1940. või 1941. aastal abiellus Aleksander endast 12 aastat noorema Ennija (Enni) Meerin'iga (1919–2010) (<https://www.geni.com/people/Ennija-Vungi/>). Ennija oli pärit Laurast, tema üks vanaemadest oli lätlanna. Esimene laps Viuu sündis 1942. aastal. Hiljem sündisid tütred Maimu ja Asta. Poeg Martin sündis juba Rootsis (intervjuu Viuu Vungiga 2021)

1926. aastast kuulus Aleksandrile pool mõttelist osa Mokra külas asuvast Telliskivi talust, teine osa kuulus isa Nikolaile. Talu kuulus neile 1926. aastast, kuid omanikeks kinnitati nad 4. märtsil 1930 (ERA.1947.1.7524. l. 14p). Aleksandrile kuuluva mõttelise osa suurus oli 30,61 hektarit. 1938. aastal oli see hinnatud 1164 kroonile (ERA.1947.1.6988 – nummerdamata säilik; 1947.1.5683. l. 9p–10p). Iseseisva talupidamisega oli Aleksander alustanud 1933. aastal. 1939. aasta põllumajandusloenduse toimumise ajal oli 31-aastane talupidaja veel vallaline. Abilisteks olid talus peremehest viis aastat vanem õde Erna Visk ja selle 16-aastane poeg Voldemar. Aleksandrile kuuluval taluosal oli 7,2 hektarit põllumaad, 6,8 hektarit heinamaad, 5,3 hektarit karjamaad ja pisut üle 10 hektari metsa. Loomadest oli majapidamises kuus lammast ja samapalju kodulinde, kaks hobust, kaks lehma, vasikas ja mullikas, üks emis. Mesilasi oli kaks peret (ERA.1831.1.3518. l. 54–55).

Telliskivi talus paiknes ka savi- ja telliskivitööstus (mis võis algselt paikneda Vabriku talus), mille isa kirjutas poja nimele 1932. aastal. Samal aastal sai Aleksander oma valdusesse ka 1923. aastal isa poolt rajatud ja pärast põlengut üles ehitatud saeveski. 1934. aasta 1. jaanuarist olid saeveski, metsa- ja

Jn 3. Aleksander Vungi tööstuse kirjablankett. ERA.1947.1.7525. l. 8.

savitööstuse ühendatud üheks ettevõtteks – Aleksander Vungi savi- ja metsatööstuseks (ERA.891.2.9601, 891.2.21976, 2182.2.1010. l. 67) (jn 3). Sellega oli 27-aastasest noorest mehest saanud Luhamaa kandi üks mõjukamaid ettevõtjaid.

Paraku tuli Aleksander Vungil arvatavasti põlengujärgsetest kahjustest tulenevalt võtta tööstuste üleschitamiseks laenu. Et võlausaldajatele raha tagastada, mõistis kohus tema talu 1938. aastal sundmüüki, kuid aasta lõpuks oli kohtuasi siiski lõpetatud (ERA.1947.1.7524). Talu ähvardava sundmüügi üheks põhjuseks võis olla ka nõue, mis oli tekkinud pärast 1936. aasta suvel juhtunud õnnetust. Nimelt oli Aleksander Vungi mõistetud süüdi selles, et ta ajas veoautoga alla Ala-Kopanitsa külast pärit Ilja Holodovi ja tema hobuse. Õnnetuse põhjustas pelglikuks muutunud hobune, kes teel auto ette risti pöörates tõmbas endaga kaasa ka teda rahustama asunud peremehe. Veoauto kastis olnud suure küttepuude koorma tõttu ei suutnud roolis olnud tööstuseomanik Vungi piisavalt kiirust vähendada (võimalik, et ka pidurid polnud korras), mistõttu kokkupõrge oli vältimatu. Surmasaanud noorest mehest jäid maha abikaasa ja kaks alaealist poega. Juhtumit kajastati ka Petseri eestlaste häälekandjas Petseri Uudised (Veoauto surmas ... 1937). Kadunu sugulased nõudsid kahjutasu, nii pööratigi Tartu ringkonnakohtus nõue A. Vungi kinnisvarale Teliskivi talule. Kannatanu isal Mihhail Holodovil oli jäänud saamata osa kahjutasust ehk 550 krooni koos kuue protsendiga aasta kohta (ERA.1947.1.7524).

Jn 4. Aleksander ja Ennija Vungi lastega. Isa süles Viiu. Enne 1944. aastat. Foto: erakogu.

1. 1–2, 7). Küllap leidis Vungi siiski võimaluse nõue rahuldada, sest talu jäi oksjonil müümata.

Eestist oli Vungi sunnitud 1944. aastal põgenema. Ta lahkus koos naise, kolme lapse ja naiseemaga. Enne põgenemist olevat nad varjanud end mitu kuud tuttava pere juures (intervjuu Viiu Vungiga 2021). 1944. aastal jõuti Rootsi. Algas elu võõrsil, kõike tuli alustada nullist. Ajalehes Välis-Eesti on kajastatud seda järgnevalt:

1944. aasta sügistormides saabus Gotlandi randa Lõuna-Eestis hästi tuntud telliskivitööstur ja ärimees A. Vungi perekonnaga. Algul töötas ta Skånes Tosterupi mõisas karjatalitajana. Kogunud raha, töötas ta seal 6 aastat ja ostis 1952. aastal Pressebo jaama lähedale 4 ha suuruse väikemajapidamise. Tal oli ülal pidada 7liikmeline perekond. Seal pidas ta 1800 kana ja 250 siga. Sinna püstitas ta ka elumaja ja kõrvalhooned. (Paglant 1956)

Aleksander Vungi ettevõtmisi on kajastanud ka ajaleht Vaba Eestlane 13. juulil 1960 (Eestlane Rootsis ... 1960). Vungi ülalpidamisel oli seitsmeliikmeline perekond (tema ise, abikaasa, neli last ja naiseema) ja ta panustas igati

laste heasse haridusse. Rootsiski oli ta ühiskondlikult tegus, kuuludes Stockholmis Eesti Maja osanike hulka (Eesti Maja osanikud ... 1956). Aleksander Vungi suri 1966. aastal 58 aasta vanuses vähki (intervjuu Viuu Vungiga 2021).

Savi- ja telliskivitööstus

Vungide savitööstus alustas tööd juba tsaariajal, selle kinnituseks on üks foto aastaarvuga 1903 (jn 5). Peale ehituskeraamika (tellised, ahjupotid, kahelkivid) valmistati tööstuses ka õõneskeraamikat, mille kohta on aga vähe teateid. Siiski on Eesti Ajaloomuuseumis tallel üks kann, mille valmistas 1920. aastatel Vungi tööstuses Eduards Skingis (jn 6).

Arvatavasti 1930. aastatel hakati Vungil valmistama ka katusekive. 1939. aastal kuulus Vungi tööstus koos AS Vaivara Kunstkivitehase ja Valgas asuva Karl Maureri tellisetööstusega juba tuntumate katusekivide valmistajate hulka Eestis (Katusekivi valmistamisele ... 1939).

Vungi telliskivid olid kõrge kvaliteediga ja hinnatud. Näiteks on Nikolai Vungi saanud 1923. aastal Petseri põllumajandusnäituse põllumajanduse ja tööstuse osakonnas oma savikivide eest esimese auhinna ja suure hõbedast auraha (Petseri näituse ... 1923). Tööstuses vormiti kive käsitsi, kuid teatud tööprotsessid olid ka mehhaniseeritud. 15. septembril 1931 avaldas Nikolai Päevalehes kuulutuse sooviga osta 8-hobujõulist lokomobiili. Tõenäoliselt 1933. aastaks oli masin soetatud, sest sama aasta oktoobris oli aurujõule ülemineku põhjendusel tõstetud kindlustustariifi (ERA.842.1.4136. l. 1). Lisaks lokomobiilile oli 1933. aastal tööstuses ka püstaurukatel. Mehhanismidest olid olemas savipress, katusekivipress (käsipress), torupress (mida polnud küll viis aastat kasutatud) ja suur nelja küttekoldega põletusahi ning väiksem potipõletusahi (samas).

1933. aasta aprilli algul oli Aleksander Vungi saatnud kindlustuskassale teate, et alates märtsi keskpaigast on savitööstus tööstushoone põlemise tõttu töö lõpetanud. Tööd jätkas üksnes saeveski 14 töölisega (samas). Tulekahjus hävis tööstushoone koos sisseseade ja valmis telliskividega, tulle jäi ka hulk poti- ja katusekive.² Kahju oli hinnatud 2475 kroonile, kindlustatud oli see vaid tuhande krooni eest. Tuli olevat alguse saanud potikiviahjust (Võrumaal põles ...

² Tulekahjusid oli Vungidel olnud varemgi. 1925. aasta kevadel läksid põlema lauavabrik ja veski. Tulle jäi suurem osa sisseseadest. Kahjusumma oli kolm miljonit marka. Tuli sai alguse katusele langenud sädemetest. (3-miljoniline varandus ... 1925) 1926. aasta suvel süttis tellisettehase katus. Hävis 20 sülda puid ja kahju oli 50 000 marka. Tuli sai alguse tellisettehase ahjust. (Tulekahju Missos. 1926) 1929. aasta kevadel hävis tules täielikult kausitööstuse hoone. Kahju oli 800 krooni. Tuli sai alguse küdevast ahjust. (Kausitööstus põles maha. 1929)

Jn 5. Nikolai Vungi tööstuse telliskivi. 1903. Foto: internet.

Jn 6. Savikann 1920. aastatest. Valmistanud meister Eduards Skingis. AM 19609 E. 1837.

1933). Küllap jõuti vahepeal ehitis taastada, sest 1934. aastal oli märgitud, et savitööstus töötas kahe jaoskonnaga, telliskivitööstuse ja potitööstusega. Viimases toimus töö aasta ringi (ERA.842.1.4136. 1. 2).

1934. aasta lõpus toimus savitööstuses taas ulatuslik, arvatavasti ülekütmisest tingitud põleng. Ajalehes Postimees kajastati seda järgnevalt: *Lühikese ajaga oli suur savitööstus lausa leekides ja kohale rutanud inimesed ei suutnud tuld kustutada. Omaniku kahju on õige suur.* (Savitööstus tuleroaks ... 1934) Tulekahjud olid Petserimaal 1920.-1930. aastatel küllalt sagedased, mistõttu soovitati juba 1927. aastal kehtestada sundmäärused, mille järele pidid valvama külavanemad ja üldkontrolli teostama politsei (ERA.14.1.1395. 1. 28).

Jn 7. Vaade Telliskivi talule ja tööstusele 1934. aasta suvel. ERA.4460.1.1966. l. 14.

Nii asendati Vungi tööstuses 1935. aastaks aurumasin tuleohutuse seisukohalt turvalisema petroolimootoriga, lokomobiiliruumi aga seati üles glasuuri valmistamiseks tinaveski (ERA.842.1.4135).

1935. aastal oli Aleksander Vungi märkinud tellisetööstuste küsitluslehele vastates, et täiskoormuse juures võis ettevõtte valmistada kuni 300 000 tellist ja rakendada tööle kuni 15 töolist. Ühe telliskivi hinnaks kujunes kõrghoojal („soojal ajal“) 3 senti, muul ajal umbes 2 senti. Telliste põletamiseks kasutati puukütet, savipress töötas petroolimootori jõul (ERA.1840.1.173, l. 453). Savi vedamiseks kasutati hobuseid, plonnide veoks kärusid. Valmistoodangut laiali ei veetud, ostetud kivid viisid soovijad ära oma transpordiga (ERA.842.14136. l. 2).

1938. aastal alustati savitööstuses tööd 20. mail. Kuu aega hiljem märkis Eesti Tööliste Kindlustusühingu esindaja oma ülevaates, et savitööstus on üsna viletsas seisukorras, kuid juba olevat käsil uue tööstuse ehitamine eelmisest kilomeetri kaugusele. Uus tööstus oli kavas tööle rakendada sama aasta augustis (ERA.842.1.4136). Aasta hiljem, 1939. aasta juunis toimunud revideerimisel märgiti, et tellisetööstuses oli kolm põletusahju ja kaks petroolimootori jõul töötavat savipressi. Käsil oli täiendava ahju ning suure, 22 meetri kõrguse korstna ehitus (ERA.891.2.9601). Töö oli alanud mai lõpus ning pidi kestma oktoobri alguseni. Ametis oli hulk töäjõudu – 20 meest ja kuus naist, lisaks veel viis ehitustöölisi-müürseppa. Samas ülevaates märkis kindlustus-

Jn 8. Vungi tööstuse katusekivid. Foto: Ahto Raudoja.

ühingu ametnik, et ettevõtte ei olnud 1939. aastal töötanud, kõik seadmed olid lahti võetud (ERA.842.1.4136). Võimalik, et seadmeid koliti või ehitustööd jätkusid, mida seletab ka müürseppade tööle palkamine. Samas on võimalik ka, et tootmiskatkestuse põhjuseks võis olla omaniku vahetus. Nimelt oli Aleksander Vungi 14. mail 1938 informeerinud Eesti Tööliste Kindlustusühingut, et metsa- ja savitööstus ei kuulu enam talle: *Käesoleval aastal minu saeveski sugugi töötanud pole ja ei saagi töötama. Ühtlasi teatan ka, et olen oma Metsa ja Savitööstuse üle andnud oma isa Nikolai Vungile arvates 1 jaan. 1938.* (ERA.842.1.4135).

Eestis oli 1930. aastate teisel poolel ehituses kasvanud nõudlus tulekindlate materjalide järele. Riigi süsteemeks varustamiseks telliskividega lõi kaubanduslik ühistu Ehituskivi üle Eesti kaheksa varustusrajooni. Kagu-Eesti tellistega varustajaks sai Valga tellisetööstus, kuna Petserimaa ja Läti piiri äärne ala määrati Vungi savitööstuse turustuspiirkonnaks (Turu jaotamine ... 1939). 1939. aastal oli Ehituskivi sõlminud lepingud mitmete koostööpartneritega kokku 38 miljoni telliskivi ostuks. Lepingud olid sõlmitud pea kõigis Eesti maakondades, sealhulgas ka Vungi ja Soka tööstusega Misso vallast. Lisaks olid Võrumaa lepingulised tootjad veel D. Leib Erastverest,

Jn 9. Savitööstuse korsten.
Foto: Arne Leima.

V. Kuus Võrust, J. Abarenkov Sarust, Petserimaalt aga A. Feodorov (Telliskivitööstus ... 1939). Eesti riigiarhiivis on nimekiri Eesti tellisetehastest koos arvandmetega nende toodangu kohta (ERA.R-2346.3.35. 1, 1-1p). Dokument on dateerimata, tõenäoliselt kas 1938. või 1939. aastal koostatud nimekiri võis olla nõukogude perioodil (1940–1941) aluseks tellisetööstuste tootmismahdade planeerimisel. Selle järgi oli Vungi savitööstuse tellisetoodanguks planeeritud 600 000 kivi, millega oleks see kuulunud Võrumaa suuremate tellisetootjate hulka (samas)

Vungi tellisetööstusel oli piisavalt arenguperspektiivi, kuna savitagavara paiknes ligi kümne hektari suurusel maa-alal ja savikihi paksus ulatus ligi meetrini. Tööstuses valmistati lisaks tellistele ja ahjupottidele ka katusekive, mida müüdi kohapeal hinnaga 6 senti tükk (1935). Oli ka katusekivide press, aastas valmistati katusekive ligi 20 000 tükki. Tulekindla katusekattematerjali järele oli nõudlust. 1935. aastal kirjutas Aleksander Vungi Mäeametile lootusriikka kirja: *Kui oleks nõudmine katusekivide järele kindlustatud, siis võiksin katuse kivi tööstust laiendada kuni 10 pressini, sest savi on katuse kivide jaoks soodne* (ERA.1840.1.173. l. 453).

Seega oli Vungi tööstus 1930. aastate lõpul tõusmas arvestatavaks Lõuna-Eesti ehituskivitööstuseks teiste savi- ja tellisetööstuste kõrval. Kuigi tööstushooned jäid edasi kasutusele ka nõukogude ajal, hakkas töökultuur ja toodete kvaliteet alla käima, mistõttu oli tehas sunnitud töö lõpetama (pikemalt sellest allpool). Praeguseni on alles enne sõda püstitatud ahju korsten (jn 9). A. Vungi tütar mäletab oma isa jutust, et tookordne ehitaja kinnitanud, et *korsten püsib püsti veel mitu sajandit* (intervjuu Viiv Vungiga 2021).

Töötajad

Töötajate kohta annavad aimu Eesti Tööliste Kindlustuskassale esitatud aruanded, mida riigiarhiivis leidub paraku üksnes teatud aastate osas. Kuivõrd andmed on esitatud nii saeveski kui ka savitööstuse töötajate kohta, on neid raske eristada. Üsna tõenäoline, et mõned alalised töölised olid vajadusel ametsis mõlemas tööstuses.

Aastatel 1931–1933 töötasid Vungi juures Laura vallast Mildina külast pärit Ossip Arbusov ja Kriiva küla elanikud Arnold Uibo, Karl Vungi (Nikolai Vungi vend) ja lihttöölised Richard Tullus ning Bruno Bersin (ERA.2187.2.441. l. 11). Karl Vungi oli ametis masinist-katlakütjana, Arnold Uibo saameistriina (ERA.50.1.2466 ja 2465). Masinistina töötas saeveskis veel Jaan Viiart (ERA.2187.2.441. l. 13). Kui teised sai rahapalka, näiteks A. Uibo 1 kroon päevas ja R. Tullus 15 senti tunnis, siis masinist Karl Vungi sai omanikuga kokkuleppel naturaaltasu: kolme kuu eest tasuta korteri, kütte, ühe vakamaa suuruse aiamaa ning samapalju karjamaad ning ühe lehma pidamise õiguse kokku 150 krooni väärtuses (sammas, l. 12–12p).

1932. aasta suvel töötas laualõikuses üheksa ja savitööstuses 15 inimest (ERA.2187.2.1010. l. 21p). Savitööstuses töötas 1932. aastal juulist novembrini 13 meest: kivipõletaja Mihkel Pilt, töölised Jakob Ariva, Karl Vungi, Makar Arumets, Aleksander Needo, Ossip Arbusov, Vassili Solovjov, Eduard Kauts, Otto Uibo, potivormijad Aleksander Hummal ja Aleksander Pilt, katusekivi-

Jn 10. Vungi savi- ja metsatööstuse töölised. 1930. aastad. Foto: erakogu.

tegija Johannes Kuur, kausimeister Karl Zilmer ja Arnold Uibo. Märgitud on, et ettevõttes töötas vahepeal lausa 15 töolist. Valmistati poti- ja katusekive. Tasu maksti 3 senti iga valmispõletatud terve poti eest ja 1,5 senti iga terve katusekivi pealt. Teistest kõrgemat palka sai ettevõtjast kausimeister Karl Zilmer (ERA.2187.2.441. l. 35; ERA.2187.2.1010. l. 14–19). 1932. aasta sügisel oli töölt lahkunud kivi põletaja Mihkel Pilt. 1933. aasta jaanuarist kuni märtsini olid tööle Aleksander Hummal, Aleksander Pilt, Johannes Kuur ja Karl Zilmer, suvel lisandusid Eduard Kauts, Aleksander Needo, Alfred Erik, Jaan Harju, Osvald Vungi (Nikolai Vungi noorem poeg), Vassili, Grigori ja Nilka Antonov (ERA.2187.2.1010. l. 53–56, 68p).

Alates 1934. aasta jaanuarist oli Nikolai oma ettevõtte andnud üle poeg Aleksandrile, kes suhtles ka asjaomaste instantsidega nagu üldhaigekassa ja töölise kindlustusühing. Kuna savitööstus põles 1934. aasta 14. märtsil, oli töö ajutiselt seisma pandud. Et üldhaigekassale olid jäänud töötajate kohta andmed saatmata, oli Nikolai Vungi 1. mail saatnud vastuseks selgituse, kus muuhulgas lisas: *... ja kogu see poole kuu töö põles ära ja pragunes. Kuna pottid ja katusekivid [olid] kinnistamata, siis loomulikult ei ole ju minul kustki töölisele ega ka Teile maksta, kuna mina ise sain suure kahju* (samas, l. 42). Potitööstuses töö jätkus, aasta ringi valmistati seal ahjupotte ja savikausse.

Vormijateks olid kaks meest, põletajaks üks naine. Peale nende oli alaliselt tööl veel meestöötajast meister, kelle ülesandeks olid nii remonditööd kui raamatupidamine (ERA.842.14136. 1. 2). Tellisetööstuses toimus töö hooajaliselt. Tööl oli neli meest, kes kuivanud kive ahjutäite kaupa põletasid, lisaks nendele kaks venelasest tükitöölisi, kes katusekive valmistasid, saades iga kivi pealt tasuks ühe sendi (samas).

1934. aasta jõulude ajal aga põles savitööstus uuesti (ERA.4460.1.1966. l. 1934) ja tootmine seiskus seal mõneks ajaks. Saeveski 4–5 töölisega jätkas tööd. Seal lõigati kohalikele talumeestele palke ja ühele Petseri kaupmehele laudu.

1935. aasta augustiks oli A. Vungi saeveski ja savitööstuse maksuvõlg kasvanud tööliste kindlustusühingule juba 110 kroonini. Vungi ise oli asunud tööle Irboska kipsivabrikusse, kus vedas veoautol kipsi raudteejaama. 1936. aasta veebruaris oli peremees koju tagasi pöördunud ning märtsiks oli 120 krooni ja 50 sendini küündinud võlg lõpuks tasutud (ERA.842.1.4135, nummerdamata säilik).

1936. aastal töötasid Vungi saeveskis ja savitööstuses kokku 12 meest ja üks naine. Saeveskis käis töö mai algusest kuni juuli teise dekaadini, savitööstus töötas aasta läbi ja suvekuudel oli rakendatud rohkem töötajaid. Kui saeveski seitsmel töötajal oli päevatasu 1,50 krooni, siis viiel tellisevalmistajal oli päevatasu kõrgem – 2,50 krooni. Kahhelkive valmistasid üks mees ja naine päevapalgaga vastavalt 2,50 ja 1,50 krooni. 1937. aasta augustis töötas saeveskis seitse meest päevapalgaga 2 krooni, savitööstuse neli meest päevapalgaga 2,50 krooni (samas).

1938. aasta juunis töötas saeveskis kaks meest päevapalgaga 2 krooni, savitööstuses oli töötajaid kokku 16: 12 meest päevapalgaga 2,60–3 krooni ja neli naist päevapalgaga 1,80 krooni (samas).

Esimene nõukogude aasta

1940. aastal hakkas Vungi savitööstus kandma Luha Tellisetehase nime. Säilinud on foto Vungi vabriku savitöölisest 1940. aasta augustist (jn 11).

Tähelepanuväärselt on foto tehtud üks päev pärast seda, kui Eesti inkorporeeriti Nõukogude Liitu. Tollases ajakirjanduses hakati vastavalt ajastu vaimule ja punaideoloogiale kajastama senisest enam tööliste elu. 8. septembri Postimehes on märgitud, et Luhamaalt saadeti Pärnu puhkekodusse kaheks nädalaks tervist kosutama N. Vungi metsa- ja savitööstuses 25 aastanud töötanud lukksepp-masinist ja töölisvanem Jaan Viirt ning 20-aastase tööstaažiga tööline A. Arbuzov (Töönimesi Luhamaalt puhkekodusse. 1940). Nõukogude võim

Jn 11. Savi- ja metsatööstuse töölised 1940. aastal. Esimeses reas keskel (koera taga) istub Aleksander Vungi, temast vasakul (habemega) arvatavasti Nikolai Vungi. Viimases reas paremalt kolmas (heleda rätiga) Enniija Vungi. Foto: erakogu.

natsionaliseeris Vungi savitööstuse, Vabriku ja Telliskivi talu maid kärbiti. Äralõiked anti uustalude rajamiseks või juurdelõigeteks nn kehviktaludele. Pisu enam kui 32 hektari suurusest Telliskivi talust eraldati riigi tagavaramaaks üle kahe kolmandiku (21,51 ha), et rajada sinna Luha tellisetehas (tegelikult nimetati seni toiminud telliskivitööstus lihtsalt ümber) (ERA.4301.1.95. l. 1–2).

Saksa okupatsiooni ajal 1942. aasta märtsis anti Nikolai Vungile tagasi 90,96 hektari suurune Vabriku talu, millest enamlased olid endisele omanikule jättnud tühise osa ehk 6,77 hektarit (samas, l. 1–5p). Pole õnnestunud välja selgitada, kes tegelikult juhtis natsionaliseeritud savitööstust esimesel nõukogude aastal. Võimalik, et esialgu jätkas seda Aleksander Vungi ja hiljem Voldemar Uleksin. Nimelt on Aleksander Vungi sõjakahjude kompenseerimise taotluses 1942. aastal andnud teada, et nõukogude võimu tõttu kandis Luha tellisetehas kahju 1941. aasta juunis ning tema kui tehase juhataja oli *kahju ülesandja* (ERA.R-368.1.39. l. 1) Sõjakahjuks on ta märkinud ka 350-kuubikulise mootorratta DKV (väärtus 700 krooni) kadumamineku. Selle olevat enamlaste võimu kukutamise järel viinud tehase direktor V. Uleksin Misso vallamajja, kust sõiduki võtnud enda valdusesse miilits E. Traks ja sõitnud sellega ära (samas, l. 1p–5).

Sõjajärgsed aastad

Kui nõukogude võimu taaskehtestati, keskenduti tellisetehaste töölerakendamisele, kuna sõjapurustuste tõttu oli kasvanud nõudlus ehitusmaterjalide järele. Tartus ja Tartumaal määrati 1945. aastal ehitustegevuse koordineerijaks Ehitustrust nr 3, mille alluvusse viidi lisaks Tähtvere vallas asuvatele Vanaseme ja Ilmatsalu tellisetehasele ka Võrukivi ja Luha tellisetehas. Veel juuni keskpaiku polnud aga kumbki Võrumaa tööstustest tootmist alustanud (Ora 1945). Peagi allutati väiksemad telliskivitehased Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumile, Võru rajoonis allusid sellele peale Luha tellisetehase veel ka Husari ja Tsooru savitööstus. Kui 1951. aastal moodustati Võrumaa idapoolsest osast Vastseliina rajoon (hõlmas endisi Meremäe, Misso, Ruusmäe ja Vastseliina valda), hakkas Luha tellisetehas alluma Vastseliina Tööstuskombinaadile (VTK). Ka Luha tellisetehase kivid hakkasid kandma seda tähekombinatsiooni (jn 12).

1951. aasta oktoobris kurdeti kohalikus ajalehes Kolhoosi Küla, et Vastseliina Tööstuskombinaadi ettevõtted ei ole suutnud plaani täita – esimesel poolaastal oli jäänud riigile üle andmata suur hulk telliseid ja katusekive. Vastseliinas kui uues rajoonikeskuses käis vilgas ehitustegevus, tellistest oli aga puudus, sest ehitustelliste hulka juhtus liiga palju ebakvaliteetseid kive. (Kuld 1951)

1950. aastate keskpaigaks oli olukord ilmselt paranenud, kuna kohalikus ajalehes märgiti, et Luha tellisetehas on lühikese ajaga muutunud *kohaliku tööstuse tähtsamaks sõlmeks* (Pilt 1955). Tehas töötas kevadest kuni sügiseni kolmes vahetuses, talvel telliseid ei toodetud, töötas ainult nn potitare, mille keldrisse varuti talveks vajaminev savi. Talvel tegeldi kütte varumisega, töötati ka tehase juurde ehitatud saeveskis (Padosepp 2011: 16). Võimalik, et tegemist oli kunagise Vungi saeveskiga, sest kohalike valimiste aegu kuulusid Luha

Jn 12. Vastseliina Tööstuskombinaadi (VTK) Luha tellisetehase templiga märgistatud kivi. Foto: Eero Kotli.

Jn 13. Luha tellisetehase töötajad. 1951. PTM F 171:4/F4-103.

tellisetehasega samasse valimisringkonda ka Võru metsatööstuskeskuse koresöödabaas Vungi (Naarits, Hiob 1957).

Põhitöö toimus vabrikus hooajaliselt ehk soojal ajal. Et toota katuse- ja ahjukive (ahjupotte) aasta ringi, alustati 1955. aasta kevadel uue töökojahoone ehitamist. Samas jäi aga tootmismahdade suurendamine kinni tootmishoonete, iseäranis kuivatusruumide puuduse taha. Kuigi tehasel oli 11 plonnide kuivatamise kuuri, jätkus riuleid-seadmeid vaid nelja kuuri sisustamiseks. Soovida jättis ka põletusahjude mahutavus – kuuest ahjust lihtsalt ei piisanud, et telliseid aasta ringi põletada. Siiski oli plaani võetud kanalahjude üleviimine nn ringahjude meetodile, mis oleks võimaldanud tootmistsükli kiirendada ehk kolme kuu jooksul põletada endise kolme ahjutäie telliste asemel viis ahjutäit. Kütteks kasutati puitu ja segakütet ehk puitu koos põlevkiviga. Kõik vaevanudvad tööprotsessid – telliste ahju sisse- ja väljalaadimine, küttematerjali kohale toimetamine jne – toimusid enamasti töötajate füüsilisel jõul (Pilt 1955). Esialgu kaevandati savi karjääris käsitsi (jn 14), 1950. aastate algul hakati seda tegema ekskavaatoriga.

Jn 14. Savi kaevandamine käsitsi. 1940.–1950. aastad. Foto: erakogu.

Kohalike inimeste mälestuste järgi olevat mehhaniseeritud ja ulatuslik savitoorme kaevandamine viinud alla toodangu kvaliteedi, kuna korraliku vormisavi hulka sattus sel viisil ka palju ebakvaliteetset (Padosepp 2011: 7). 1958. aasta kevadel hakati ka savi kaevandama ja laadima ekskavaatori jõul, jõudluse tõstmiseks ühendati savikarjäärid. Kasutusele võeti ka sajakilovatine elektrijaam (Pistrik 1958).

Toodang

Tehases toodeti telliseid, katusekive, ahjupotte, kausse ja teisi savinõusid (jn 15). Tooteid viidi laiali üle Eesti, aga suures koguses saadeti ka naabrusesse Pihkva oblastisse.

Toodangu mahud olid suured: 1953. aastal toodeti seal 800 000 telliskivi, 180 000 katuse- ja 45 000 potikivi (Kotli 2015); 1955. aastal oli plaanilisest 1 200 000 plonnist (toortellisest) augusti lõpuks valmis jõutud 900 000 ning põletatud 400 000 tellist, plaanikohasest 350 000 katusekivist oli jõutud põletada 180 000 kivi. Potikivide arvu pole nimetatud (Pilt 1955).

Jn 15. Luha tellisetehase savinõud. Erakogu. Foto: Heiki Pärdi.

1950. aastatel algasid kolhoosides ulatuslikud maaparandustööd ja kasvas vajadus maaparandustorude järele. 1958. aastal oli Luhal toodetud peamiselt Vastseliina rajooni vajaduste katteks 77 000 dreanažitoru. Kuigi Luhamaal toodetud savitorusid peeti kvaliteedilt paremaks kui Sangaste vabriku torusid, mis ei talunud suuri temperatuurikõikumisi ja pragunesid, esines ka Luha tehases praaktoodangut, kuna osa torusid olid kõverad, lapikud või ebatasaste otstega, mistõttu ei sobinud korralikuks ühendamiseks (Uus pealetung ... 1958).

Parimat osa oma toodangust eksponeeris tehas rajooni põllumajandusnäitusel. 1956. aastal oli näitusel pandud välja mitmekesisist õneskeraamikast nagu savipurke ja -kausse, vaase, lillepotte ja potialuseid ning ehitusmaterjali – poti- ja katusekive, telliseid, ehituslupja jmt. Tollasele ajastule omaselt oli näitusel eksponeeritud ka toodangut, mis tavatarbijani ei jõudnudki. Näiteks on ajalehes kurdetud, et ei lillepotte ega lillepoti aluseid polevat tööstuskombinaat *siiani müügile lasknud* (Rajooni tööstusettevõtetelt. 1956). Võimalik, et neid kui defitsiitseid tooteid kasutati vahetuskaubana, et teistest Nõukogude Liidu vabariikidest vajaminevat materjali hankida, või liikusid need tutvuse kaudu. Nõukogude ajal valmistati tehases eri suuruses vaase, glasuuritud savist kausse, kanne ja toidupotte, nn *grõnkasid*.

Tolleaegsetest savinõude valmistajatest on märgitud Pihkva oblastist pärit Nikita Jekimovit (Padosepp 2011: 13).

Veel 1958. aastalgi vormiti potikive käsitsi, ühe kivi vormimiseks kulunud kaks minutit. Tööriistadest olid kasutusel treirattad ja savipressid. Rumbipres-

sil pressiti potikivide koostisosad nagu rumbid ja vurelid. Mehaanilisel pressil jõudis kolm töolist toota vahetuse jooksul 800 kivi, kuus kokku 20 000. Keraamikaesemed nagu vaasid, lillepotid ja -alused glasuuriti ja põletati pärast kuivamist. Peale lihtsate potikivide valmistati ka glasuuritud ahjupotte ehk kahhelkive (Pistrik 1958).

Töötajad

Tehases töötas nii kohalikke külaelanikke kui ka lähiümbruskonna rahvast. Tööle käidi ka Vene NFSVst (Padosepp 2011: 14), peamiselt Pihkva oblastist. Seoses sovetiseerimisega kasvas Eestis eriti 1940.–1950. aastatel mitte-eestlaste arv (Võrumaal moodustas see sel perioodil 9,6% rahvastikust) ja arvatavasti asus neid ka piirialal paiknevasse tellisevabrikusse. Kriiva asunduses elas 1959. aastal 114 inimest, Kriiva külas oli elanikke aga 24 (Katus, Puur, Põldma 2003: 78). 1962. aastal elas Kriiva asunduses 69 ja Kriiva külas 30 elanikku, kellest venelasi oli vastavalt 43 ja 16 (Kriiva külas ka kolm lätlast). Eraldi on toodud välja Luha telliskivitehase elanike arv, mis oli eelnimetatud aastal 40 ja millest enamiku moodustasid mitte-eestlased – 30 venelast ja kaks lätlast.

Jn 16. Tellisetehase tööliste elumaja, mis valmis 1958. aastal. 2012. Foto: Eero Kotli.

Eestlasi oli kaheksa. (ERM EA 87:5, 467) Kohalikus ajalehes Kolhoosi Küla on märgitud, et tehasel oli raskusi korteritega (Pilt 1955). 1958. aastal, seega vaid mõned aastad enne tehase sulgemist, sai valmis kahekordne telliskividest kuue korteriga elumaja (jn 16) (VAMA.V-354.1.93; Padosepp 2011: 17).

1949. aasta 10. märtsi seisuga oli Luha tellisetehases 25 töötajat, kellest enamuse moodustasid eestlased. Vene rahvusest töötajaid oli kaheksa. Kõik töölised olid pärit lähikonna küladest – Kriivalt, Lütalt, Napilt, Korsalt, Leimani, Savimäelt ja Pruntovast; kaheksa töötajat elasid tellisetehase alal, ilmselt mõnes Vungi ehitatud töölistmajas Tehase juhiks oli 37-aastane Valter Meldre. Savitöolistena olid ametis Paul Kaljung, Dimitri Bodrakov, Olga Gromabajev, Anete Haav, Anna Hromin, Veera Aromäe, Irene Loseva, Tatjana Lukument, Kalju Tennis, Feodor Lebedev, Nikolai Hõbemägi, Nikolai Säre, Viktor Kiholane, Aleksander Bundsen, Gustav Mõrd, Paul Kanaraik, Pavel Doktorov, Feodor Kuura ja Paul Kaljuorg. Tellisepõletajateks olid vanad töötajad, juba enne nõukogude aega ametisse asunud Jüri Ago ja Osvald Vungi ning mehhaanik Jaan Viart. Tehase autojuht oli Aleksei Udalov ja arveametnik Milvi Alliksaar. Kogu kaader oli parteitu, ainus kommunistlik noor oli arveametnik. (VAMA.V-187.1.30. l. 1–2)

Tolleaegsetest ajaleheartiklitest on võimalik saada aimu tehase parimatest töötajatest. 1951. aastal on parimatena ehk tollases kõnepruugis lõõktöolistena nimetatud tellisepõletajat Osvald Vungit (meenutagem, et oli Nikolai Vungi poeg) ja katusekivide vormijat Anna Rannikut (Kuld 1951). 1952. aastal on ära märgitud tublide plaanitajajana Osvald Vungit ja Aleksei Fominit, potikivide vormijatest olid saavutanud oma alal täieliku meisterlikkuse Aleksander Pilt ja Mihkel Mõrd. Katusekivide valmistajatena töötasid tehases enamasti naised, neist on esile tõstetud Anna Fominad, Varvara Saltõkovat ja Anna Haava (Ennastsalgava ... 1952).

1953. aastal allus telliskivitehas Vastseliina tööstuskombinaadi Misso tsehile, kus juhataja oli Ivan Orhidejev. Savitöolistest on nimetatud parima töötajana Ivan Preobraženskit ja katusekivide valmistajat Anna Hrominat, savikaevajat Feodor Lebedevi, savipõletajaid Osvald Vungit, Aleksander Pilti ja katlakütjat Jaan Viardit (Pilt 1953). 1958. aastal on nimetatud Misso tsehhi juhatajana Ermeli-nimelist meest ja peainsenerina Toomitsat. Tehase meistriks olid töötajad valinud Nikolai Oru, kes oli seitse aastat tehases töötanud. Pikka aega, alates 1921. aastast oli tubli vormijana ametis olnud Vassili Solovjov, parim potikivide vormija oli Semjon Solovjov. Vassili Solovjov oli ettevalmistuselt keraamik, kel oli suuri kogemusi õõneskeraamika (vaaside) valmistamisel ja glasuuride segamisel (Pistrik 1958).

Jn 17. Tehase meestöölised (vasakult) Verner Pilt, Nikolai Ossimov, Ivan Mokrikovski, Leonid Kossov. 1950. aastad. Foto: erakogu.

Jn 18. Tehase naistöölised (vasakult) Anna Lagestik, Selma Kõrvet, Aleksandra Sadonskaja, Maria Mõrd. Taustal riidas ahju nurgapotid. 1950. aastad. Foto: erakogu.

Tehase sulgemine

1950. aastatel ehitati Vastseliinas palju uusi hooneid. Aastatel 1951–1958 oli kerkinud uus administratiivhoone, kaks tüüpprojekti järgi ehitatud maja (standardmaja), pumbamaja koos veevärgiga ja saun; 1958. aastal oli ehitamisel kahekordne teenus-töökojahoone (teenindusmaja). 1960. aastaks oli valmimas Meremäe keskkooli hoone.

Kuna ehitustegevuses pandi vastavalt NSV Liidu rahvamajanduse arendamise direktiividele 1959–1965 pearõhk tööstuslikule ehitusele, võeti suund ehitusmaterjalide tootmise intensiivistamisele. Lisaks Võrukivi tehase tellisetoodangu tõstmisele võeti plaani Luha tellisetehase tootmiskahtude suurendamine. Küllatovasse oli kavas 1961. aastal rajada tulekindlate savikivide tootmise tehas mahuga kaks miljonit tellist aastas, Tiirhanna külla aga karjäärpaekivi tootmiseks (Veiko 1958). Mõlemad plaanid jäid aga realiseerimata.

Luha tööstus oli 1950. aastate lõpulgi vananenud seadmetega ja vähemehhaniseeritud ettevõtte, mille tootmistaset peeti madalaks. Kuna aga seal olevate savilademetete tooret hinnati igati kvaliteetseks, võeti plaani tehas võimalikult kiiresti rekonstrueerida. Juba 1961. aastal oli kavas toota aastas vähemalt miljon tellist, 200 000 ahjupotti, 300 000 katusekivi ja 200 000 drenaažitoru (Veiko 1958). Kommunaalprojektis valmisid 1959. aastal tehase kapitaalremondi tehnilise projekti tööjoonised. Selle järgi oli tehasesse kavandatud suur ahjuhoone 14 kambriga ringahju jaoks, eraldi hoone võimsale tellisepressile, töökojad, jõujaam, telliskivide kuivatuskuurid, puurkaevuga pumbamaja, tuletõrje veemahuti, küttematerjalide kuur, toortelliste (plonnide) laod ja suured laoplatsid. Tehase maa-ala küündinuks sellega kuni 16 700 ruutmeetrini, ehitistalune pind aga 5700 ruutmeetrini. (ERA.T-2.4-1.4235)

Kuigi Luha tellisetehasel olid pikaajased tellise- ja potikivide valmistamise traditsioonid ja seal töötas suurte kogemustega oskustöölisi ning ka tööjõust ei olnud puudust, suleti see siiski 1963. aastal.

Arvatavasti oli kogu tehnoloogia siiski niivõrd vananenud, et tehase rekonstrueerimist enam plaani ei võetudki (VAMA.V-676.1.158). Põhjuseks võis olla ka halb töökorraldus. Nii on 1958. aastal kirjeldatud olukorda, kus tehases ei peetud tootmisnõupidamisi, peainsener ei suhelnud töötajatega, pidevalt esines savipresside riketest tulenevalt pikki tööseisakuid. Töö kehva organiseerimise tõttu tekkis olukordi, kus töötajaskond pidas mehhanismide parandamise aegu pikalt kärarikast suitsupausi selmet asuda muudele töödele. Kuigi lillevaaside ja teiste tarbekunstiesemete järele valitses suur nõudlus, ei olnud tehases korraldatud noorte töötajate väljaõpet (Pistrik 1958). Arvatavasti osutus tehas ebarentaabliks eriti pärast Võrukivi kaasajastamist. Vastseliina

rajoon kaotati juba 1959. aastal, uuest rajoonikeskusest Võrust asus tehas küllalt kaugel. Pärast tehase sulgemist lahkus osa töötajatest Venemaale, osa asus tööle Misso sovhoosi või mujale. Telliskividest ehitatud töölistmajja asusid elama sovhoositöötajad, hiljem kasutas Misso vald seda sotsiaalmajana (Pado-sepp 2011: 17). Vungi ajal ehitatud töölistmajadesse jäid edasi elama kunagiste töötajate järeltulijad (intervjuu Vladimir Kõrvetiga 2010).

Nüüdseks on enamik kunagise Vungi savitööstuse maadel asunud elamuid ja tootmishooneid hävinud. Mõni aasta tagasi pandi kinnisvaraportaalis kv.ee 7940 euro eest müüki telliskividest elumaja, mis kuulus Aleksander Vungile. Müügikuulutuses reklaamiti kinnistu tulevikuvõimalust üsna omapäraselt: *Maja seisukord on kehv, kuid lisaväärtuseks on vana käsitsi tehtud tellis. Maja on võimalik ka lammutada.* Kuna tegemist ei olnud muinsuskaitealuse objektiga, on uus kinnistuomanik selle praeguseks ilmselt lammutanud.

ALEKSANDER SOKA SAVITÖÖSTUS

Aleksander Soka elukäigust

Kriivast külast mitte kaugel Savimäe külas asus teinegi savitööstus (Niilo 2013: 54), mille omanik oli Aleksander Sock. Aleksander oli Vungide hõimlane: tema abikaasa Emilie oli Nikolai Vungi vanema venna August Vungi (1869–1937, tema talukoht kandis Vungi nime) tütar (EAA.1271.1.256. l. 252).

Aleksander Sock sündis 23. märtsil 1900 Venemaal Oudovas Peeter ja Minna Sokka perre. Isa oli kaupmees, kes arvatavasti oli olnud ka talupidaja, sest 1939. aasta põllumajandusloenduse ankeedis on A. Sock nimetanud, et talupidamist õppis ta isakodus Oudovas. Peterburis oli Sock lõpetanud tehnikumi ja hiljem läbinud veel masinisti-autojuhi kursused. (ERA.1831.1.3516. l. 184p; Eesti talundid 1940: 207) 1934. aastal abiellus ta Emilie Vungiga (1905–1976), kellega sündisid pojad Kalju ja Heino ning tütar Leili (Eesti talundid 1940: 207). 1940. aastal sündis perre poeg Lembit (ERAF.4-K.2.22. l. 2). Eesti Vabadussõjas teenis Sock vanemallohvitserina, seega võis ta Koidu 3 nimelise talu saada 1933. aastal ka autasumaana (Eesti talundid 1940: 207).

Talu suurus oli 17 ha, millest 9 ha oli põldu, 1 ha karjamaad, 4 ha heinamaad ja 3 ha metsa. Nii elumaja kui laut olid valminud 1933. aastal. Maja-pidamine oli eeskujulik: põllud olid kividest puhastatud, rajatud oli suur aed 22 viljapuu ja seitsme marjapõõsaga, peeti kahte lehma ja muid loomi ning talus oli ka ardenni tõugu hobune. Lisaks talupidamisele andis tulu savitööstus (ERA.1831.1.3516. l. 183–184; Eesti talundid 1940: 207).

Jn 19. Aleksander Sock 1949. aastal küüditatuna Siberis.
ERAF.4-K.2.22. l. 19.

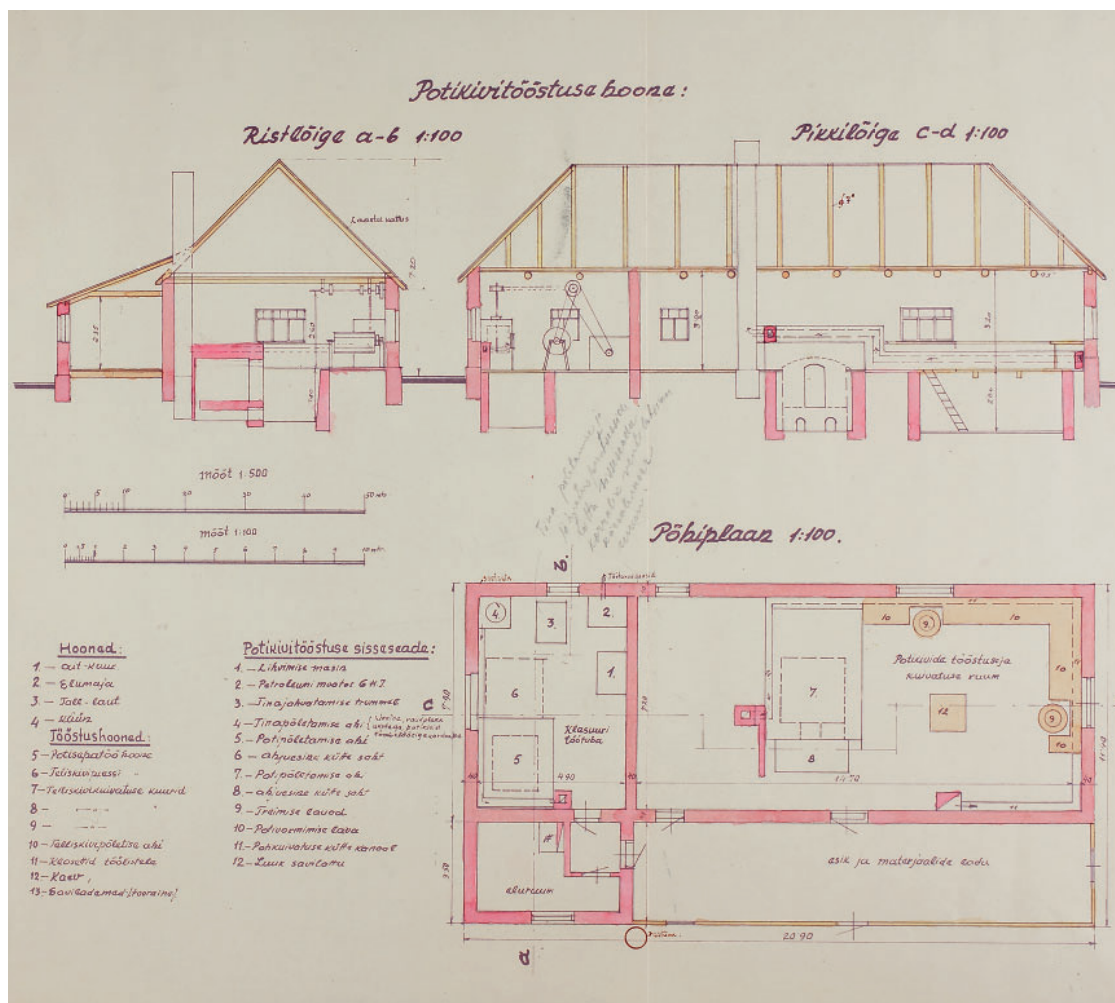
Sock oli ühiskondlikult aktiivne, tegutsedes nii kohalikus põllumeeste kui haridusseltsis. Põllumajandusnäitusel oli ta saanud tööstuse osakonnas viis suurt hõbeauraha ja ühe väikese kuldraha (Eesti talundid 1940: 207). 1938. aastal saavutas ta Petsrimaa põllumajandusnäitusel hoonete, ehitiste ja sisseadete osakonnas I auhinna, arvatavasti oma savitööstuse eest (Kõrgemaid ja esimesi ... 1938).

Aleksander Sock ja tema pere küüditati 1949. aasta märtsis Siberisse Irkutski oblasti Tuluni rajooni. Tütar Leilit küüditatute nimekirjas ei ole (ERAF.4-K.2.22. l. 6). Väljasaadetuna töötas Aleksander Sock 1950. aastal Tuluni metsakombinaadi tellisevabrikus meistrina (samas, l. 7). Vangistusest vabanes pere alles alles üheksa aastat hiljem: 1958. aasta mais pojad Kalju ja Heino, juunis Aleksander ja abikaasa Emilie. Noorima poja Lembitu vabanemisest ja Eestisse jõudmisest andmeid pole.³ Aleksander Sock suri 75 aasta vanuselt 21. septembril 1975 ja on maetud Vastseliina kalmistule.

³ Vt Eesti kommunismiohvid 1940–1991. Otsing. <https://www.memoriaal.ee/otsing/?q=Aleksander+Sokk&f=all>.

Savitööstuse hooned

Arvatavasti alustas Aleksander Sock telliskivide tootmist kohe pärast talu rajamist 1933. aastal. A. Soka savitööstus asukohaga Misso vallas on registreeritud ka 1938/1939. aasta aadressiraamatus (Eesti aadressiraamat 1938–1939: 325). Ettevõtte kuulus keskklassi tööstuste hulka, kus 1930. aastatel valmistati telliskive, ahjupotte ja dreanaažitorusid (põllutorusid). Potikivide tootmist alustati 1938. aasta kevadel (ERA.969.4.719.1.2). 1933. aastal valmis kivi põletusahi ja neli kuivatuskuuri. 1937. aastal oli tööstusel kokku viis tootmishoonet:

Jn 20. Detail Aleksander Soka savitööstuse plaanist. 1938. ERA.969.4.719.

eraldi 42 m² suurune ja 126 m³ mahutavusega hoone kivipõletamise ahju jaoks ning neli suurt saviplonnide kuivatamise kuuri pindalaga 596 m² ja mahutavusega 1108 m³. Hoonete maksumus oli hinnatud 3150 kroonile, masinate ning tööriistade maksumus 650 kroonile (ERA.1831.1.4881. l. 242–243).

Soka vabriku tööstushooned, mis paiknesid vähese kallakuga maa-alal, olid ehitatud erinevast materjalist: saviseintega potitööstuse hoone oli püstitatud maakivist vundamendile, sellel oli tellistest juurdehitis (tuba ja esik) ning lisaks ka laudseintega materjaliladu; telliste valmistamise hooned olid rajatud maasse tahatud püstpostidele. Kõik hooned olid laastukatusega. Laastukatusega oli kaetud ka tulekindlatest tellistest ehitatud põletusahi (ERA.969.4.719. l. 15).

Tööstuse sisseseade

Potitööstuses olid eraldi glasuurimise töötuba ja potikivide valmistamise ruum. Glasuurimise ruumis oli potilihvimise ja tinajahvatamise masinad ning tina- ja potipõletamise ahjud. Potikiviruumis oli võlvitud ahi potikivide põletamiseks, kaks potitreimise lauda ja välisseina ääres potivalmistamise lava. Seal oli ka ahi, millel ringi mööda äärt kulgeva küttekanali kaudu soojendati ruumi ja kuivatati kive. Ruumi põrandas oleva luugi kaudu pääses keldrisse, kus hoiti savitagavara.

Potitööstusele lisaks oli telliskivitööstus, kus valmistati müüri- ja ahjukive. Telliskivide tootmiseks olid kasutusel savileotamise kastid, eelkuivatuse kuurid ja savisegajast, -pressist ja -lõikajast koosnev seadeldis ning telliskivide põletamise ahi (samas, l. 16–16p).

Tähtsamatest tööstusmasinatest on nimetatud veel savisõtkumise masinat ja glasuurijahvatamise veskit, mille käitamiseks oli kaks õlimootorit: üks kuuehobujõuline, teine kaheksahobujõuline Seileri firma mootor. Kivide veoks oli 1,5-tonnise kandejõuga veoauto (ERA.1831.1.4881. l. 242p; ERA.969.4.719. l. 2; ERA.1831.1.3516. l. 273 p). Hiljem on tööstusel olnud suurem, kolmetonnine veoauto Ford (ERA.R-238.143. l. 1).

Soka tööstuse toodangu mahu kohta pole andmeid õnnestunud leida. Ainsaks allikaks on Eesti NSV Teaduste Akadeemia Geoloogia Instituudi nimekiri, mis sisaldab Eesti sõjaeelsete telliskivitehaste tootmismahтусid või -prognoose (ERA.R-2346.3.35. l. 1p). Selle järgi oli A. Sock oma tehases suuteline tootma 300 000 tellist. Telliskive ja muid tooteid sai osta tööstuses kohapeal või viidi need tellijale autoga kohale. Telliseid aitas ettevõtjal turustada vend August Sock, kes pidas Petseris aadressil Poska tn 1 rohu- ja värvikauplust. Ühes lehenumbris oli reklaamitud kive järgmise tekstiga: *Igasugusele ehitusele Aleksander Sock'i Misso-Koidu telliskivitehasest muretsetud igatsorti kõrgeväärtus-*

likud kivid püsivad pool iga rohkem kui mujalt tellitud (kuulutus ajalehes Elu 26. juuni 1936; vt ka Petseri Uudised 19. juuli 1935).

Töötajad

Töötajate kohta on vähe teateid, ka pole ühegi töötaja nime teada. Savitööstuses oli suvel ametis kuni 9–10 töölist, talvel, kui telliskive ei põletatud, oli ahju- ja potikive valmistamas 3–4 meest. Juhataja oli Voldemar Uleksin, õppinud töölise kutsega pottsepp. (ERA.969.4.719. l. 2–2p) Tavaliselt oli potitööstuses rakendatud tööle 1–3 inimest, telliskivitööstuses vastavalt tootmisolukorrale 1–7 töölist (samas, l. 16).

Sulgemise oht

Mehhaanilist jõudu kasutaval ettevõttel pidi tegutsemiseks olema majandusministeeriumi tööstusosakonna luba. Arvatavasti polnud tööstuse omanik Sock sellest teadlik, sest 1938. aasta suvel sai ta ettekirjutuse tööstus sulgeda. Tootmine tuli katkestada tegevusloa hankimiseni või majandusministeeriumi vastava korralduseni. Selleks, et tööstus päris kahjumisse ei jääks, oli lubatud kuni ettevõtte sulgemiseni valmis tehtud saviplonnide ja muude saaduste põletus (ERA.969.4.719. l. 2–3p). Sama aasta oktoobris pöördus Sock tööstusosakonna poole palvega saada pikendust kuni 1. detsembrini, kuna Petseri maavalitsuse insenerilt Eduard Kõomäelt tellitud tööstuse plaanid (ehitusjoonised) ei olnud veel valminud. Pikendus anti kuni 1. jaanuarini 1939 (samas, l. 9). Insener Kõomäe kommentaar Soka savitööstuse hoonete seletuskirjas oli igati positiivne: ... *senini on kõik hooned ilmastiku oludele (tuul, lumi) hästi vastupidanud ja silmanähtavalt korralikult ehitatud* (samas, l. 15).

Tööstuse lõpp

1940. aastal natsionaliseeriti Aleksander Soka tööstus ja selle edasisest tegevusest on säilinud vähe andmeid. 1941. aasta jaanuaris natsionaliseeriti Sokalt veoauto Ford, mis viidi mais Võru autobaasi, kust omanik leidis selle 1941. aasta sügisel rüüstatuna (osad olid küljest võetud). Sõja ajal, kui sakslased olid peale tungimas, võttis Misso valla täitevkomitee esimees Sokalt ära ka tema isikliku mootorratta Dürkopp. Hiljem sattus ratas Rõuge kaitseliidu käsutusse, kellelt selle rekvireeris üks Saksa ohvitser. Rüüstatud ja sõidukõlbmatu auto ning mootorratta eest oli Sock saanud kompensatsiooni vastavalt 140 ja 30 riigimarka (ERA.R-368.143. l. 1–2, 8).

Autost kui tööstuse transpordivahendist ilmajäämise eest mõistis Misso valla sõjakahjude hindamise amet 1943. aasta veebruaris tööstuse omanikule tema

Jn 21. Koidu talu kelder. Foto: Elvi Nassar.

Jn 22. Tellised Koidu talu õuel. 2011. Foto: Elvi Nassar.

poolt soovitud kahjutasu kroonidesse ümber arvatutult summas 2000 krooni. Isikliku mootorratta eest, mis oli rekvireeritud *Eesti vabastamisega seoses*, sai omanik taotletud 550 krooni asemel vaid 230 (samas, l. 9). Pole selge, kas tööstus tegutses ka sõja ajal, kuid tõenäoliselt jätkus tootmine veel 1950. aastate alguseni, kuna 1951. aastal on Eesti NSV Tööstusliku Kooperatsiooni süsteemi kuuluvate savitööstuste hulgas märgitud ka Misso valla Savimäe tööstus. Soka

savitööstus oli üle antud Võrumaa tööstuskombinaadile, plaanikomitee andmetel oli tööstuse tootmisvõimsuseks 300 000 telliskivi (ERA.R-2346.3.35.1.17). Kuigi taluhooned on Savimäe külas alles, pole tööstushooneid säilinud. Alles on vaid Koidu talu õuel paiknev kelder, mille seinad on laotud kohalikest telliskividest (jn 21, 22).

KOKKUVÕTTEKS

Luhamaal tegutsenud tööstustest, kus valmistati telliskive, potikive ja teisi savitooteid, on kohalikku rahvapärimusse jäänud perekond Vungile kuulunud tehas. Lisaks kuulus Vungidele ka ettevõte, kus varuti-töödeldi metsamaterjali ja lõigati palke-laudu. Seega oli tegemist kohapealse olulise ehitusmaterjalide tehasega. Vungide savitööstus oli alustanud tööd juba tsaariajal, tegevus jätkus Eesti iseseisvuse ajal ning kestis edasi nõukogude ajalgi (küll juba teise nime all). Enne 1920. aastaid on Vungi vabriku kive veetud Eestist väljapoole. Arvatavasti on selle tööstuse telliskividest kerkinud mitmedki hooned Eestis, Venemaal ja Lätis. Kahe mehe, isa ja poja ettevõtlikkus, Vungi ümbruse tüsedad savilademed, hea potisavi ning järjest kasvav nõudlus tulekindala ehitusmaterjali järele võimaldasid Nikolai ja Aleksander Vungil pika aja jooksul arendada välja Lõuna-Eesti piirkonnas igati arvestatava ehitusmaterjalide tööstuse. Vungide juures toodeti telliskive, potikive ja tarbekeraamikat. Sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal hakati Vungide savitööstuses tootma lisaks ehituskividele ka õoneskeraamikat ja maaparandustorusid. Vaatamata mitmetele tulekahjudele ja teistele saatuselõkkidele suudeti tootmine uuesti taastada. Lisaks oli nii isal kui pojalt eeskujulik ja jõukas talumajapidamine. Kui Vungide saetööstus jätkas tegevust vähesel määral, siis tellisetootmisele töötas aeg paremat tulevikku. Kriivale oli Vungid rajanud töölistamaju, kus töötajad said elada koos peredega. Nende juures said tööd eestlased ja setod, ka venelased ja mõned lätlased. Aleksander Vungi pääses 1944. aastal vabasse maailma, muidu ähvardanuks kogu töösturi peret Siberisse saatmine. Nikolai Vungil õnnestus samuti küüditamisest pääseda ja surra kodumaal.

Kuigi tootmine jätkus ka nõukogude ajal ja kohapeal leidis piisavalt põletussavi ning tööjõudu, jäi n-õ ääremaal asunud tööstus 1950. aastate lõpul teiste tööstuste varju. Ehkki tootmismahutu püüti kasvatada, ei vastanud tootmine ega tehase sisseseade aja nõuetele. Pärast savikaevandamise mehhaniseerimist käis alla savi kvaliteet, kuna ekskavaatoriga kaevates võeti savi läbisegi ühtse massina. Nõukogude aja ekstensiivse tootmise tingimustes aeti taga kvantiteeti, mistõttu juhtus toodete hulka ka palju praaki. Praegu on Kriiva ümbruses

säilinud veel savikarjääride kohad ja lagunevad elumajad või varemed, olulise maamärgina on alles 1930. aastate lõpul valminud vabriku põletusahju korsten.

Vungide lähikonnas paiknenud Aleksander Soka ettevõtte oli vaid kuue aastaga ehitanud välja eeskujuliku potikivi- ja tellisetööstuse, mis oli samuti võetud enne sõda tulekindlaid ehitusmaterjale valmistavate tööstuste nimekirja. Tööstuses valmisid telliskivid, ahjupotid ja maaparandustorud. Eeskujulikus korras oli ka Sokade talu. Kahjuks ei õnnestunud perel küüditamisest pääseda. Väljasaadetuna suutis Aleksander Sock tõestada end tubli töötajana sealses telliskivitööstuses. Siberist naases õnneks kogu pere, välja arvatud noorim laps. Kunagised taluhooned on alles, kuid tööstushooned on aja jooksul hävinud.

TÄNU

Minu tänu kuulub inimestele, kellest käesoleva töö valmimisel oli palju abi. Tänan südamest Viiru ja Piia Vungit Rootsist mälestuste ja fotode jagamise eest, Tõnu Meldret isa mälestuste jagamise ning Eero Kotlit info ja fotode jagamise eest. Tunnustan kunagist Võru Gümnaasiumi vilistlast Anna Liisa Padoseppa Vungil töötanud inimeste mälestuste talletamise eest. Ja meenutan soojuse ja tänulikkusega varalahkunud Kriiva küla elanikku Vladimir Kõrvetit, kes oli mulle hea saatja ja informant kunagise tööstusega tutvumisel ning kellelt sain ilmekaid fotosid Luha tellisetehasest ja sealsetest töötajatest.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv

EAA.1271. EELK Vastseliina kogudus

EAA.3416. Võru Kinnistusamet

ELK.24.0.9. EELK Vastseliina kogudus

ERA.T-2. Riiklik aktsiaselts Kommunaalprojekt

ERA.14. Siseministeerium

ERA.50. Sotsiaalministeerium

ERA.63. Riigimaade ja Metsade Valitsus

ERA.R-368. Võrumaa sõjakahjude hindamise ametid

ERA.842. Eesti Tööliste Kindlustusühing

ERA.852. Sisekaitse Ülem

ERA.969. Majandusministeerium

ERA.891. Kaubandus-Tööstuskoda ja allasutused

ERA.1831. Riigi Statistika Keskbüroo

ERA.1840. Mäeamet

ERA.R-1863. ENSV Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium

ERA.1947. Tartu Ringkonnakohus

ERA.2187. Võru-Petseri Üldine Haigekassa

- ERA.R-2346.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Geoloogia Instituut
ERA.4301. Misso Vallavalitsus
ERA.4458. Tartu ringkonna Võru 1. Jaoskonna kohtunik
ERA.4460. Tartu ringkonna Võru 3. Jaoskonna kohtunik
ERAF.4-K. 1949. aastal väljasaadetud kulakutega seotud dokumentide kollektsioon
VAMA.V-187.1.30. Misso Valla TSN Täitevkomitee
VAMA.V-354. Vastseliina Rajooni TSN TK Kohaliku Majanduse Kombinaat
VAMA.V-676. Tellisetehas Võrukivi
- Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv**
ERM EA 87:5. Lutter, Taimi. 1962. Etnograafiline teatmematerjal Rápina ja Võnnu kihelkonnast ja Setumaalt, 417–496.

KÄSIKIRJAD

- Aader, L. 1960.** Eesti NSV tellisetööstuse geograafia. Diplomitöö. Juhendaja A. Marksoo, 1–60, lisas kaardid ja skeemid. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Meldre, T. 2011.** Mälestused, 1–4. Artikli autori valduses.
- Padosepp, A.-L. 2011.** Eesti piiriäärse küla arenemine ja hääbumine. 9. klassi ajaloo uurimistöö. Võru Kesklinna Gümnaasium. Juhendajad: Sirje Künnapuu, Aigi Mutso, Eevi Taro, 1–22.

KIRJANDUS

- 3-miljoniline varandus** tuleroaks. Võrumaal lauavabrik maha põlenud. 1925. – Koit. 18. aprill.
- Eesti aadressraamat 1938–1939. 1939.** Tallinn.
- Eesti maja osanikud. 1956.** – Stockholms Tidningen eestlastele. 6. september.
- Eesti talundid: Võrumaa. 1940.** Koost. E. Lill jt. Tartu.
- Eestlane Rootsisis** kanapidaja. Põllupidamine võimalik vaid suure kapitaliga. 1960. – Vaba Eestlane. 13. juuli.
- Ennastsalgava** ja tubli tööga. 1952. – Kolhoosi Küla. 19. september.
- Esimene Tartu ja Lõuna-Eesti** kaubandus-tööstus-aadressraamat 1922. Erstes Handels- und Industrie-Adressbuch von Tartu (Dorpat) und Süd-Eesti 1922. 1922. Tallinn, Tartu.
- Katus, K., Puur, A., Pöldma, A. 2003.** Eesti rahvastikustatistika: rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Võrumaa 1965–1990. Tallinn.
- Katusekivi valmistamisele** rakendatakse kuus tehast. 1939. – Järva Teataja. 8. märts.
- Kausitööstus põles maha.** 1929. – Elu. 8. mai.
- Kotli, E. 2015.** Võrumaa savi- ja tellisetööstustest. – Võrumaa Teataja. 25. mai.
- Kuld, E. 1951.** Laiendada sotsialistlikku võistlust rajooni kolhoosides ja ettevõtetes. – Kolhoosi Küla. 12. oktoober.
- Kõrgemaid ja esimesi** auhindu Petseri näitusel. 1936. – Petseri Uudised. 18. september.
- Naarits, J., Hiob, U. 1957.** Valmisringkondade moodustamisest Vastseliina rajoonis. – Kolhoosi Küla. 12. jaanuar.
- Nassar, E. 2012.** Ehitusmaterjalide tööstustest Petserimaal 1920.–1930. aastatel. – Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloo- ja rahvakultuurist. Setumaa kogumik 5. Tallinn-Värska, 144–218.
- Niilo, L. 2006.** Läbi vaikuse riigi: rännumõtisklus Eesti kagu-, Läti kirde- ja Vene läänenurgast.
- Niilo, L. 2013.** Mis s'õ oll' ja om?! Kolme Kandi Klubi. Tallinn, Tartu, Võru, Misso.
- Ora, J. 1945.** Osutada suuremat aktiivsust tellisetehaste töölerakendamisel. – Postimees. 14. juuni.

- Paglant, R. 1956.** Visa eestlane. – Välis-Eesti. 1. august.
- Petseri näituse** auhinnad. 1923. – Võru Teataja. 27. september.
- Pilt, V. 1953.** Võetud kohustused täideti. – Kolhoosi Küla. 21. juuli.
- Pilt, V. 1955.** Parandada tööde mehhaniseerimist ja tehnikaga varustamist. – Kolhoosi Küla. 1. september.
- Pistrik, H. 1958.** Luha Tellisetehases. – Kolhoosi Küla. 28. juuni.
- Prants, H. 1937.** Minu elukäik. Mälestusi ja pärimusi. Tartu.
- Rajooni tööstusettevõtelt. 1956.** – Kolhoosi Küla. 18. oktoober.
- Rannes, A. 1929.** Kodumaiseil tooraineil põhinev Eesti tööstus (kõne riigi rahvusringhäälingus). – Kaubandus-Tööstuskoja Teataja 11: 301–304.
- Savitööstus tuleroaks. 1934.** – Postimees. 28. detsember.
- Telliskivitööstus** pakub 38 miljonit telliskivi. 1939. – Uus Eesti. 13. jaanuar.
- Tulekahju Missos.** Telliskivi tehas leekides. 1926. – Võrumaa Elu. 7. august.
- Turu jaotamine** telliskivitehaste vahel. 1939. – Uus Eesti. 24. veebruar.
- Töönimesi Luhamaal puhkekodusse. 1940.** – Postimees. 8. september.
- Uus pealetung** soodele on alanud. 1958. – Kolhoosi Küla. 5. juuni.
- Veiko, E. 1958.** Ehitustegevusest meie rajoonis aastail 1959–1965. – Kolhoosi Küla. 16. september.
- Veoauto surmas** mehe ja hobuse. Autojuht aastaks vanglasse. 1937. – Petseri Uudised. 20. jaanuar.
- Võrumaa:** maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. 1926. Tartu.
- Võrumaa pärandkultuurist. 2010.** Võru.
- Võrumaal põles savitööstus. 1933.** – Postimees. 18. märts.

INTERVJUUD

- Vladimir Kõrvet** (1959–2018). Kriiva küla elanik, vanemad töötasid Luha tellisetehases. 1. august 2010.
- Tõnu Meldre** (snd 1964). Rapla elanik. Husari tellisetööstuse omaniku Valter Meldre pojapoeg. 2. mai 2021.
- Viiu Vungi** (snd 1942). 2021. Aleksander Vungi tütar. Jõnkõpingi elanik. 4. mai 2021.

Summary

LUHAMAA CLAY FACTORIES AND THEIR OWNERS

Elvi Nassar

Setomaa, which before World War II was part of Petseri (Pechory) County, can boast different mineral resources, such as clay, sand, limestone, lime, gypsum, etc. One of the oldest industrial enterprises in the region was a gypsum factory in Irboska (Izborsk). Already in the late 1920s, clay mining and brick firing gained impetus in several regions of Setomaa. In the 1930s, the number of industries processing mineral resources

in Petseri County was especially high. Luhamaa *nulk* ('corner'), a part of Setomaa, was incorporated into Misso parish in Võru County in 1922, and in this region bricks were manufactured for more than 70 years. Today Luha, Määsi, and Perametsa clay deposits are located in this region, yet production has ceased. The article gives an overview of the development of Luhamaa clay factories from the tsarist period to the beginning of the 1960s, dwelling on Nikolai and Aleksander Vungi's clay factory, which continued operating under another name in the Soviet period, as well as Aleksander Sokk's clay factory, which was closed down after World War II.

The oldest of them, established already in the late 19th century, was Nikolai Vungi's (1872–1953) clay factory in Kriiva village. There was also an accompanying timber factory, and sawdust was used for heating in brick manufacturing. In addition to bricks, clay stove tiles, glazed tiles, roofing tiles, and earthenware were manufactured. In the early 1930s, Nikolai's son Aleksander (1907–1966) continued as the owner of the clay and timber factories as well as the sawmill. The Vungis had several houses built for their labourers near the industries; so a settlement developed, which was popularly known as Vungi. Despite several setbacks due to fires, the family were still able to continue operating the industries. In the mid-1930s, the volume of production amounted to 300,000 bricks and 20,000 roofing tiles per year. Brick production was seasonal. In wintertime three to four people were employed for firing tiles and earthenware; in summertime, when clay was mined and bricks were moulded, the number of labourers could exceed 20. In the last years of independence, more modern manufacturing facilities started to be built.

In 1940, when the independent Republic of Estonia was occupied by the Soviet Union, private enterprises were nationalized and the size of holdings was decreased. The Vungis' timber and clay factories were also nationalized, yet initially A. Vungi continued as the managing director of the nationalized enterprise. In 1944 thousands of enterprising Estonians left for the West in fear of the offensive of the Soviet armed forces. A. Vungi's family managed to flee to Sweden. There he continued in the sphere of agriculture as a private entrepreneur until his death in 1966. One of his children, his daughter Viiv Vungi (b. 1932), lives in Sweden and has kindly shared her reminiscences and photographs with the author of this article. Nikolai Vungi died in Estonia in 1953 and was buried in Vastseliina cemetery.

After World War II, a Soviet enterprise, Luha brick factory, continued on the premises of Vungi's industries. Alongside local people labourers from Pskov Oblast in Russia worked there. After the war the brick factory was subordinated to a construction trust, and later on to a local factory at Vastseliina. The factory continued to manufacture bricks, roofing tiles, stove tiles, and applied ceramics (pottery). The mechanized, yet unprofessional clay mining resulted in the poor quality of clay as raw material. Although the production volumes were high – in the early 1950s 800,000 bricks and 140,000 roofing and stove tiles were manufactured – defective products were not rare. Although enough skilled workers were available and an extensive reconstruction project was underway, the brick factory was closed down in 1963. Maybe technology was outdated and production had become unprofitable; in addition, it was planned to

renovate Võrukivi factory in Võru. None of the former brick factory buildings have survived in Luhamaa; only the high chimney is still standing.

Another clay factory in Luhamaa belonged to Aleksander Sokk (1900–1975), who lived in Savimäe village and was the Vungis' relative. The factory probably started operating in 1933. The production included bricks, stove tiles, and drainage pipes; the annual brick output amounted to nearly 100,000 pieces. An oil engine was used as a power source. The factory was small; 1–3 workers were engaged in the manufacturing of stove tiles, and 1–7 in the manufacturing of bricks, depending on the season; in the summertime their number amounted to 10. It was planned to expand the factory in the late 1930s, and blueprints had already been ordered, but due to the establishment of the new regime in 1940 the plan was not realized. Aleksander Sokk became victim to Stalinist repression, and in 1949 he and his family were deported to Siberia. They were discharged only in 1958. A. Sokk died in 1975 and was buried in Vastseliina cemetery. Although the buildings of Koidu farmstead still stand in Savimäe village, the industrial facilities have not survived.

Резюме

О ГОНЧАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ В ЛУХАМАА И ИХ ВЛАДЕЛЬЦАХ

Эльви Нассар

На территории Сетомаа, относившейся до II мировой войны к Печорскому уезду, имеются различные полезные ископаемые, такие как глина, песок, плитняк, известь, гипс и др. Одним из первых промышленных предприятий в регионе было предприятие по производству гипса в Изборске (*Irboska*). Уже в конце 1920-х гг. в ряде мест развернулась добыча глины и обжиг кирпича. Особенно много предприятий, занимавшихся переработкой полезных ископаемых в Печорском уезде, было в 1930-е гг. В 1922 г. к волости Миссо Вырусского уезда была присоединена часть Сетомаа – *нулк* ('угол') Лухамаа, где до этого кирпичи производились более 70 лет. Сегодня залежи глины имеются в Луха, Мязси и Пераметса, однако производство там не налажено. В статье рассматривается развитие гончарной промышленности в Лухамаа с царского времени до начала 1960-х гг. Анализу подвергается гончарное предприятие Николая и Александра Вунги, в советский период продолжавшее работать под другим названием, и гончарное предприятие Александра Сокка, прекратившее работу после II мировой войны.

Предприятие Николая Вунги (1872–1953) было основано в дер. Крийва ещё в конце XIX в. Также оно занималось лесозаготовками, и опилки служили топливом, необходимым для изготовления кирпича. Кроме кирпичей, на пред-

приятии изготавливались кафель и неглазурованные изразцы, кровельная черепица и глиняная посуда (горшки, кувшины и так далее). В начале 1930-х гг. владельцем гончарного и лесозаготовительного производств, а также лесопилки стал сын Николая Александр Вунги (1907–1966). Рядом с производством Вунги построили дома для рабочих – образовалось поселение, которое в народе стало называться Вунги. Несмотря на спад производства из-за пожаров, семье удалось сохранить предприятие. В середине 1930-х гг. объём их продукции достигал 300 000 кирпичей и 20 000 черепиц в год. Производство кирпичей было сезонной работой. Зимой обжигом кирпича и посуды занималось 3–4 человека, летом количество работников, занятых добычей глины и формовкой кирпича, могло быть более 20. В конце периода независимости Эстонии началось сооружение современного производственного здания.

После оккупации независимой Эстонской Республики Советским Союзом в 1940 г. частные предприятия были национализированы, хуторские земли урезаны. Лесозаготовительное и гончарное производства Вунги также были национализированы, хотя поначалу руководителем национализированного предприятия оставался А. Вунги. В 1944 г. тысячи предприимчивых эстонцев, боясь наступления советских войск, уехали на запад. А. Вунги с семьёй удалось выбраться в Швецию. Там он занимался частным предпринимательством в сельскохозяйственной сфере до своей смерти в 1966 г. Его дочь Вийу Вунги (1932 г. р.), живущая в Швеции, любезно поделилась воспоминаниями и фотографиями с автором статьи. Николай Вунги умер в Эстонии в 1953 г., похоронен в Вастселийна.

После войны в производственных строениях Вунги продолжало работать советское предприятие – Лухаский кирпичный завод. На нём трудились местные жители, а также рабочие из Псковской области России. После войны кирпичный завод был в ведении стройтреста, позже относился к местному промышленному комбинату в Вастселийна. На заводе по-прежнему производились кирпичи, кровельная черепица, изразцы и бытовая керамика (глиняная посуда). Механизованная, но неумелая добыча глины стала причиной снижения качества добываемой глины. Объёмы производства были большие – в начале 1950-х гг. производилось 800 000 кирпичей, 140 000 черепиц и изразцов, – но было много брака. Несмотря на то, что на месте имелось достаточное количество квалифицированных работников и планировалась масштабная реконструкция производства, в 1963 г. кирпичный завод был закрыт. Возможно, устарела технология и производство стало нерентабельным, к тому же планировалось обновление завода «Вырукиви» в Выру. В Лухамаа ни одно здание кирпичного производства не сохранилось, за исключением высокой трубы.

Другое гончарное производство в Лухамаа принадлежало свояку Вунги Александру Сокку (1900–1975) из дер. Савимяэ. Оно появилось, вероятно, в 1933 г. Там изготавливались кирпичи, изразцы, дренажные трубы; кирпичей производилось около 100 000 штук в год. На производстве использовался масляный двигатель. Завод был небольшим, в изготовлении горшков было задействовано от 1

до 3 работников, изготовлением кирпичей занималось от 1 до 7 человек в зависимости от сезона, летом количество работников достигало 10. В конце 1930-х гг. планировалось расширение производства, для этого были заказаны проектные чертежи, однако по причине смены государственного строя в 1940 г. план не был реализован. Александр Сокк стал жертвой сталинских репрессий и в 1949 г. вместе с семьёй был сослан в Сибирь. Они были освобождены из заключения лишь в 1958 г. А. Сокк умер в 1975 г., похоронен в Вастселийна. На хуторе Койду в дер. Савимяэ остались строения, однако производственные здания не сохранились.